

ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN YAPILMASINDA ŞEKLE DAİR KISA BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Anıl ÇAMYAMAÇ*

Öz

Uluslararası hukukta antlaşmaların şekline ilişkin hukuk doktrinde süregelen bir tartışma söz konusudur. 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ndeki antlaşma tanımı, yazılılığı, en azından ilk bakışta zarurî görmesinden dolayı, bu konudaki karışıklığı biraz daha artırmıştır. Ancak, durum gerçekte böyle midir? Böylelikle, bu kısa çalışmanın ana amacı yazılı olmayan anlaşmaların uluslararası hukuk uyarınca bir antlaşma oluşturup oluşturmadıklarının analiz edilmesidir. Bu şekilde bir soruyu analiz edebilmek adına öncelikle uluslararası hukuktaki pozitif kuralların incelenmesi, sonrasında gerek uluslararası hukukta gerek iç hukuklarda devletlerin uygulamalarının gözlenmesi teklif edilmektedir. Daha da ötesinde, ünlü hukukçuların konuya ilişkin görüşleri ele alınacaktır. Nihayetinde, bazı ayrık durumlarla ilişkin bazı hukukî noktalarla beraber mümkün olduğu oranda bazı örneklerle yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Antlaşmalar Hukuku • Antlaşmaların Şekli • Yazılı Antlaşmalar • Sözlü Anlaşmalar • İşaretler

* Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye | Assoc. Prof, İzmir Bakırçay University Faculty of Law, Public International Law Department, İzmir, Turkey.

✉ anil.camyamac@bakircay.edu.tr • ORCID 0000-0002-8476-9110

✎ **Atf Şekli** | Cite As: ÇAMYAMAÇ Anıl, "Uluslararası Antlaşmaların Yapılmasında Şekle Dair Kısa Bir Değerlendirme ", *SÜHFD.*, C. 30, S. 2, 2022, s. 679-726.

✎ **İntihal** | Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

✎ Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

A SHORT ASSESSMENT OF FORM IN CONCLUDING INTERNATIONAL TREATIES

Abstract

There has been an on-going argument among the legal doctrine about the form of the treaties in international law. The definition of the treaty in the 1969 Vienna Convention on the Law of the Treaties adds to the confusion a bit more due to being in written form, at least prima facie, is required. But, is this the real case? Hence, the main aim of this short essay is to analyze the factors whether or not an unwritten agreement constitutes a treaty according to international law. In order to analyze such a question, it is proposed first to examine the positive rules of international law, then to observe the practice of States both under international and national laws. Furthermore, the opinions of the famous jurists on the issue will also be elaborated. At the end, some examples, if exist, will be given, together with some suggestions over some legal discrepancies.

Key Words

Law of Treaties • Form of Treaties • Written Treaties • Oral Agreements • Signs

GİRİŞ

Uluslararası hukukun kaynakları denilince akla ilk gelen kaynaklardan biri, hatta ilki “uluslararası antlaşmalar” olmaktadır.¹ Uluslararası

¹ Uluslararası hukukun kaynakları denilince akıllara gelen *şekli kaynaklar* olmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, uluslararası hukuk kurallarının ortaya çıkarken aldığı şekiller uluslararası hukukun kaynakları denildiğinde doktrin tarafından ele alınan klâsik kaynakları teşkil etmektedir. Bu klâsik kaynaklar ise, uluslararası hukuk dâhilinde temelde 1945 tarihli Uluslararası Adalet Divanı Statüsü m. 38’de yer verilen biçimiyle ele alınmaktadır. Bu minvalde, 38’inci madde şu şekilde kaleme alınmıştır:

“1. Kendisine sunulan uyuşmazlıkları uluslararası hukuka uygun olarak çözmekle görevli olan Divan:

a. Uyuşmazlık durumundaki devletlerce açık seçik kabul edilmiş kurallar koyan, gerek genel gerekse özel uluslararası antlaşmaları;

b. Hukuk olarak kabul edilmiş genel bir uygulamanın kanıtı olarak uluslararası yapılageliş kurallarını;

c. Uygur uluslarca kabul edilen genel hukuk ilkelerini;

d. 59. madde hükmü saklı kalmak üzere, hukuk kurallarının belirlenmesinde yardımcı araç olarak adli kararları ve çeşitli ulusların en yetkin yazarlarının öğretilerini uygular.

2. Bu hüküm, tarafların görüş birliğine varmaları hâlinde, Divanın hakça ve eşitçe karar verme yetkisini zedelemez”.

antlaşmaların bu denli öncelikli olması taraf devletlerin veya taraf konumundaki diğer uluslararası hukuk kişilerinin iradelerini daha kesin ve en azından diğer kaynaklarla mukayese edildiğinde tartışmaya daha az açık olacak şekilde ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Ancak, uluslararası bir antlaşmaya bu kesinliği veren unsurlar arasında şekil şartının² gelip gelmediği tartışılabilir bir husustur.³

Doktrinde uluslararası antlaşmaların şekil şartına dair farklı görüşlerin ileri sürülmesi bir yana uluslararası antlaşmalar hukukunu temel olarak kodifiye eden Sözleşmeler’de, başta da 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nde⁴ konunun tartışmaya açık bir biçimde düzenlenmesi de uluslararası antlaşmaların şekline ilişkin farklı görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

² Antlaşmaların şekli denildiğinde, esasen, çok farklı hususların söz konusu edilebileceği düşünülebilir. Meselâ şekil genel başlığı altında sadece yazılılık hususu ele alınmamakta, birçok kaynakta belge sayısı veya kimlerin bir antlaşmayı yapabileceği gibi hususların da dâhil edilebildiği gözlenmektedir. Oysa biz bu kısa çalışmada sadece uluslararası antlaşmaların yazılı olup olmama hususu bakımından konuyu ele almaya çalışacağız. Ancak, yazılı olmamanın karşılığı, en azından bu çalışma bağlamında, salt sözlü anlaşmalarla sınırlı kalamayacağından dolayı, belirtildiği üzere, daha geniş bir anlam ifade edebilen “antlaşmaların şekli” kavramını tercih etmiş bulunmaktayız.

³ Sonuçta devletler arasında her yazıya dökülmüş söz, her metinleşmiş belge antlaşma niteliğini haiz olmayacaktır. Meselâ, doktrinde “centilmenler anlaşması” (*gentlemen agreements*) olarak ele alınan “esnek hukuk” (*soft law*) kurallarının en azından bu nitelikleriyle bir uluslararası antlaşma teşkil etmedikleri malûmdur.

⁴ 23 Mayıs 1969 tarihinde kabul edilen, 27 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe giren ve günümüzde 116 devletin tarafı olduğu 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’ne Türkiye taraf değildir. Sözleşme’nin resmî İngilizce metni için bkz. “Vienna Convention on Law of Treaties”, United Nations-Treaty Series, vol. 1155, no: 18232, 1980, s. 331-352. Sözleşme’nin Türkçe çevirisi (İngilizce metin de dâhil olmak üzere) için meselâ bkz. KAYA İbrahim, Uluslararası Hukukta Temel Belgeler/Basic Documents in International Law, 4. Bası, Ankara, 2020, s. 67-111. Bundan sonra kısaca *1969 tarihli Viyana Sözleşmesi* olarak anılacaktır. 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi’ne dair ayrıntılı değerlendirme ve açıklamalar için bkz. KEARNEY Richard D. & DALTON Robert E., “The Treaty on Treaties”, American Journal of International Law, vol. 64/3, 1970, s. 495-561; SINCLAIR Ian M., The Vienna Convention on the Law of Treaties, 2nd Edition, Manchester, 1984; AUST Anthony, “Vienna Convention on the Law of Treaties (1969)”, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, on-line edition, edited by Wolfrum, 2006 via <https://opil.oup.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1498> (Erişim Tarihi: 01/07/17); VILLIGER Mark E., Commentary on the 1969 Vienna Convention on

Uluslararası antlaşmayı tanımlarken⁵ de yararlanılacak unsurlar arasında bulunan şekil unsurunun, bu bağlamda bir biçimde aydınlığa kavuşturulması, muhakkak ki faydası inkâr edilemeyecek bir değerlendirme olacaktır. Bu sebeple, bu kısa çalışmada, uluslararası antlaşmalar hukukunda antlaşmanın şekline dair bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

---

the Law of Treaties, Leiden, 2009. Öncesindeki Konferansa dair genel açıklama ve değerlendirmeler için ise bkz. SINCLAIR Ian M., “Vienna Conference on the Law of Treaties”, *International & Comparative Law Quarterly*, vol. 19/1, 1970, s. 47-69.

- ⁵ Uluslararası hukuk çerçevesinde antlaşmanın tanımı ve buna ilişkin unsurlara dair ayrıntılı açıklama ve değerlendirmeler için bkz. McNAIR Arnold Duncan, *Law of Treaties*, Oxford, 1962, s. 1-34; O’CONNELL Daniel Patrick, *International Law*, vol. I, 2nd Edition, London, 1970, s. 205-206; GREIG Donald Westlake, *International Law*, 2nd Edition, London, 1976, s. 450-461; WIDDOWS Kelvin, “What Is an Agreement in International Law?”, *British Yearbook of International Law*, vol. 50, 1979, s. 117-149; PAZARCI Hüseyin, “Uluslararası Hukuk ve Türk Hukukuna Göre Andlaşma Kavramı”, *Milletlerarası Hukuk & Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt: 10 Sayı: 1&2, 1990, s. 151-163; REUTER Paul, *Introduction to the Law of Treaties*, Translated by Mico & Haggemacher, London, 1995, s. 29-35; SUBEDI Surya Prasad, “When Is a Treaty a Treaty in Law – An Analysis of the Views of the Supreme Court of Nepal on a Bilateral Agreement between Nepal and India”, *Asian Yearbook of International Law*, vol. 5, 1995, s. 201-210; KLABBERS Jan, *The Concept of Treaty in International Law*, The Hague, 1998, s. 37-64; AUST Anthony, *Modern Treaty Law and Practice*, Cambridge, 2000, s. 14-25; GARDINER Richard K., *International Law*, Dorchester, 2003, s. 58-65; AUST Anthony, *Modern Treaty Law and Practice*, 2nd Edition, Cambridge, 2008, s. 16-31; VILLIGER, s. 74-84; GAUTIER Philippe, “Part I Introductory Article 2 1969 Vienna Convention”, in *The Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary*, edited by Corten & Klein, Oxford, 2011, s. 33-56; KOLB Robert, *The Law of Treaties: An Introduction*, Cheltenham, 2016, s. 18-24; TÜTÜNCÜ Ayşe Nur & ARKOĞLU Enver & AKÜN Verda Neslihan & BAŞKARACAOĞLU Elif, *Toluner Milletlerarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar) – Prof. Dr. Sevin Toluner’in Ders Notlarından*, İstanbul, 2017, s. 74-79; FITZMAURICE Malgosia & MERKOURIS Panos, *Treaties in Motion: The Evolution of Treaties from Formation to Termination*, Cambridge, 2020, s. 32-59; HOLLIS Duncan B., “Defining Treaties” in *The Oxford Guide to Treaties*, 2nd Edition, edited by Hollis, Oxford, 2020, s. 11-43. Ayrıca, bkz. KLABBERS Jan, “Qatar v. Bahrain: The Concept of ‘Treaty’ in International Law”, *Archiv des Völkerrechts*, vol. 33/3, 1993, s. 361-376; ROSENNE Shabtai, “What Is a Treaty? A Signatory’s Intentions – Qatar v Bahrain”, in *Essays on International Law and Practice*, edited by Rosenne, Leiden, 2007, s. 435-443; AKSAR Yusuf, *Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk*, 2. Baskı, Ankara, 2021, s. 90-92. Öte yandan, uluslararası örgütler zaviyesinden anlaşma tanımı için bkz. SCHNEIDER Johannes Wilhelmus, *Treaty-Making Power of International Organizations*, Genève, 1963, s. 29-39. Ayrıca, bu konuda yine bkz. *infra* dipnot: 18.

Bu minvalde de bu analizin plânı, antlaşmanın şekline dair pozitif hukuktaki düzenlemeler, varsa içtihatlarda verilen kararlar ve doktrinin konuya dair açıklamaları ile başlayıp yazılılık dışında başka şekillere dair örneklerle devam ettirilerek sonrasında ulaşılan sonuçların kısaca aktarımından ibaret olacaktır.

I. Pozitif Hukukta Antlaşmaların Şekline Dair Düzenlemeler

Uluslararası antlaşmalar hukukuna dair kuralların örf ve âdet kuralları olarak uzun bir süre kullanılageldikleri ve ancak 20'nci yüzyılla birlikte kodifikasyonlarının gerçekleştirildiği görülmektedir.⁶ Bu itibarla, antlaşmalara dair ilk çok taraflı sözleşme 20 Şubat 1928 tarihinde akdedilen bölgesel nitelikli "Antlaşmalara Dair Havana Sözleşmesi"⁷ olmaktadır. Ancak, esas gelişme II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler çarısı altında gerçekleştirilen 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi ile 1986 tarihli Devletler ve Uluslararası Örgütler Arasında veya Uluslararası Örgütler Arasında Antlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir.⁸ 1986 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin henüz yürürlüğe girmediği hesap edildiğinde, günümüz antlaşmalar hukukunu yöneten ilkeler, bu minvalde, temelde, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi hükümleri olarak

⁶ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. FITZMAURICE Malgosia, "Treaties", in Max Planck Encyclopedia of Public International Law, on-line edition, edited by Wolfrum, 2010 paragraflar: 11 ilâ 13 via www.mpepil.com (Erişim Tarihi: 04/10/10). Öte yandan, neden 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'ne ihtiyaç duyulduğuna dair genel açıklama ve değerlendirmeler için bkz. SINCLAIR, 1984, s. 3-5.

⁷ Bkz. "Convention on Treaties", American Journal of International Law Supplement: Research in International Law, vol. 29, 1935, s. 1205-1207. Bu sözleşmeye günümüzde 11 devlet taraf konumundadır: Haiti (1955); Kosta Rika (1955); Ekvator (1955); Paraguay (1957); Meksika (1957); Brezilya (1957); Panama (1958); Dominika Cumhuriyeti (1961); Peru (1962); Uruguay (1967); Guatemala (1983). Bundan sonra kısaca 1928 tarihli Havana Sözleşmesi olarak anılacaktır.

⁸ Uluslararası hukukta antlaşmalar hukukuna dair bir diğer uluslararası antlaşma olarak evrensel nitelikli 1978 tarihli "Devletlerin Antlaşmalara Ardıllığı Viyana Sözleşmesi" zikredilebilecektir. Ancak, bu Sözleşme konuyla doğrudan ilgili olmadığı düşünüldüğü için kodifikasyon kısmında açıkça kendisine yer verilmemiştir. Bu Sözleşme'nin resmî metni için bkz. "Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties", *United Nations-Treaty Series*, vol. 1946, no: 33356, 1996, s. 3-187. Anılan bu Sözleşme 6 Kasım 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Günümüzde 23 devletin tarafı olduğu Sözleşme'ye Türkiye ise taraf değildir.

mütalâa edilebilecektir.⁹ Öte yandan, her ne kadar doğrudan pozitif hukuk olarak nitelendirilmese de, 1935 tarihli Harvard Taslağı'nın ilgili düzenlemesi ve bu düzenlemeye dair yer verilen yorumların da yol gösterici, kılavuz niteliklerinin inkâr edilemez bir değere sahip olduğu muhakkaktır. Bu sebeptendir ki, belirtilen tüm bu belgeler doğrudan uluslararası hukukta antlaşma tanımıyla veya en azından tanımın o yönü ile meşgul oldukları için bu başlık altında öncelikli olarak ele alınacaktır.

Yukarıda ele alınacağı belirtilen belgelere ilâve olarak ise, yine uluslararası bir antlaşmanın yazılı olmasının gerekip gerekmediğinin belirlenmesinde doğrudan etkiye sahip olmasa da bazı düzenlemelerin, en azından asgarî düzeyde belirleyici olduğunu düşündüğümüz için, o düzenlemelere de konuya ilişkin pozitif hukuk düzenlemelerinin irdelendiği bu başlık çatısı altında müteakip alt başlıkta yer verilmesi uygun görülmüştür.

⁹ Bununla birlikte, uluslararası hukukta günümüzde başlı başına bir alt dal konumunu teşkil eden antlaşmalar hukukunun temel metni olarak görülebilecek 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin, geniş anlamda bakıldığında, antlaşmalar hukukunun birçok hususunu düzenlemediği doktrin tarafından her daim sıklıkla vurgulanan bir durum olmuştur. Bu çerçevede, meselâ *Brazil* o güne kadarki en büyük kodifikasyon çalışması olarak nitelendirdiği 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin sınırlamalara tâbi olduğunu belirtip bunları uluslararası silâhlı anlaşmazlıkların etkisinin hiçbir biçimde belirlenmemiş olması, devletlerin antlaşmalara ardılığı, sadece yazılı antlaşmalara uygulanması ve devlet dışındaki diğer uluslararası hukuk kişilerinin de dâhil olduğu veya doğrudan bunlar arasındaki antlaşmaları düzenlememesi olarak sıralamıştır. Bkz. BRAZIL P., "Some Reflections on the Vienna Convention on the Law of Treaties", *Federal Law Review*, vol. 6/2, 1975, s. 225-226. Ayrıca, bkz. SINCLAIR, 1984, s. 6. Zaman içerisinde, belirtildiği üzere, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin düzenlemediği bazı konularda başka anlaşmalar yapılmış olsa da (bkz. *supra* dipnot: 8 ve *infra* dipnot: 18), devam eden eksiklikler hâlen doktrin tarafından gündeme getirilip dillendirilmektedir. Bu minvalde, örneğin *Hollis*, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin tüm antlaşma türlerini ve onlardan kaynaklı sorunları düzenlemediğini, yine 1978 ve 1986 Sözleşmeleri'ne rağmen, başka uluslararası hukuk kişilerince antlaşmaların yapılması, hükümetler dışı örgütlerin antlaşma yapması veya antlaşmaların iç hukuklardaki etkileri gibi konularda düzenlemelerin açık olmadığını ifade etmektedir. Bkz. HOLLIS Duncan B., "Introduction", in *The Oxford Guide to Treaties*, 2nd Edition, edited by Hollis, Oxford, 2020, s. 2-3.

A. Pozitif Hukukta Antlaşmaların Şekline Dair Doğrudan Düzenlemeler

Her ne kadar bölgesel nitelikli olup çok az sayıda devlet arasında yürürlüğü olsa da 1928 tarihli Havana Sözleşmesi'nin konuya dair düzenlemesi ile başlanması yerinde olacaktır. Bu minvalde, ilgili düzenleme şu şekilde kaleme alınmıştır: “*Yazılı şekil antlaşmaların temel koşullarından biridir*”.¹⁰

Devletler arasında yazılı antlaşmaları düzenleyen 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin konuya ilişkin temel düzenlemesi şu şekildedir: “*Antlaşma, ister tek veya iki veya daha fazla belgeden oluşsun ve hedefi ne olursa olsun, uluslararası hukuka tâbi yazılı şekilde olan devletler arasındaki uluslararası bir anlaşmadır*”.¹¹ Bu düzenlemeden de açıkça görüldüğü üzere, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi uluslararası antlaşmaların yazılı şekilde olmasını düzenlemiştir.¹² 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin bu düzenlemesi temel alındığında, bu makalenin konusunun, daha analizi başlamadan nihâî bir sonuca bağlandığı düşünülebilecektir. Oysa her ne kadar 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin konuya ilişkin esas hükmünde yazılı olmak

¹⁰ 1928 tarihli Havana Sözleşmesi m. 2/1.

¹¹ 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi m. 2/1(a). Uluslararası hukuk çerçevesinde antlaşmanın tanımına dair bkz. *supra* dipnot: 5.

¹² Hemen belirtilmelidir ki, bir antlaşmanın yazılı olması hususu çerçevesinde, yazılılığın şeklinin nasıl olacağı veya ortaya çıkması gerektiği konusunun da açık olmadığı belirtilmelidir. Nitekim doktrinde yazarlar da bu hususun altını çizmektedir. Meselâ *Klabbers*, bir yanda *Brierly*'nin yazılı olarak kaydedilmeden daktiloyu, basımı veya başka bir biçimde sürekli bir kaydın anlaşılacağını belirttiğinin altını çizmiştir. Bkz. *KLABBERS*, 1998, s. 50. Benzer şekilde, *Aust* yazılılığın daktilo edilmiş veya basılmış olmaya işaret edebileceğini belirtmiş ve bu minvalde yazılılık sürekli ve okunabilir bir şekilde olmak kaydıyla telegram, teleks, faks mesajı ve hattâ e-maile ile sağlanabileceğini ifade etmiştir. Bkz. *AUST*, 2000, s. 16; *AUST*, 2008, s. 19. *Villiger* da elle yazılmış belgeler de dâhil olmak üzere daktilo ile yazılmış veya basılmış belgelerden bahsetmiş, bunlara teleks, faks ve e-mailleri de eklemiştir. Bkz. *VILLIGER*, s. 80. Bu çerçevede, eski dönemlerde uluslararası antlaşmaların genelde bir parşömen üzerine ve elle yazıldığı ancak durumun baskı makinelerinin ve daktilonun icadıyla birlikte değiştiği ve bundan sonra yazılı antlaşmaların basılı belgeler şeklinde gerçekleştiği belirtilmiş; bu konudaki ilk örneğinde 13 Mart 1878 tarihli Berlin Antlaşması olduğu ifade edilmiştir. Bkz. “Article 5. Form of a Treaty: Comment”, *American Journal of International Law Supplementary: Research in International Law*, vol. 29, 1935, s. 727-728.

tan bahsedilmiş olsa da müteakip maddede yâni 3'üncü maddede şu şekilde bir düzenlemeye yer verilmiştir: “Bu Sözleşme'nin devletlerle uluslararası hukukun diğer kişileri arasında veya uluslararası hukukun bu yönlü diğer kişilerinin arasında akdedilen uluslararası antlaşmalara veya yazılı şekilde yapılmayan antlaşmalara uygulanmaması: a) bu gibi antlaşmaların hukukî gücünü; ... etkilemeyecektir”.¹³ Düzenlemenin de açıkça ortaya koyduğu üzere, uluslararası alanda, yazılı olmayan antlaşmaların da söz konusu olduğu ve 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nde bu tür antlaşmaların düzenlenmemesinin onların gücünü etkilemeyeceği açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Hükmün bu açıklığı esasen bu konudaki soruları da ortadan kaldırır niteliktedir. Nitekim konuya ilişkin Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda gerçekleştirilen tartışmalar ve getirilen teklifler, bunların kabul edilmeyişi¹⁴, uluslararası hukukun yazılı olmayan antlaşmalara cevaz verdiğini ortaya koymaktadır.¹⁵ *Klabbers*, nihayetinde, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nde yazılı antlaşmalara yer verilmemesinin nedeninin tamamen pratik sebeplere dayandığını; sözlü antlaşmalarda imza ve onayın zorluğu, tescilin imkânsızlığı bir kenara sözlü ve yazılı antlaşmalar arasındaki farkın büyüklüğü karşısında bunların tek bir belgede ele alınmasının mümkün olmamasıyla açıklamıştır.¹⁶ Nitekim Uluslararası Hukuk Komisyonu

¹³ Hemen ifade edilmelidir ki, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nde 3'üncü madde bu yönlü, yâni sözlü antlaşmalara dair düzenleme getiren tek hüküm değildir. Sözlü antlaşmalara ilişkin olarak *Reuter* 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin maddeleri arasından şu maddeleri sıralamaktadır: 11, 12/1(b), 12/1(c), 13(b), 14/1(b), 14/1(d), 15(b), 15(c), 24/2, 25/1(b), 25/2, 28, 29, 31/2(a), 31/3(a), 36, 37, 39 vd. Bkz. REUTER, s. 31. Bu sıralama, fark edileceği üzere, sınırlandırıcı niteliği haiz değildir.

¹⁴ Uluslararası Hukuk Komisyonu kapsamında konuya dair gelişmelere ilişkin ayrıntılı açıklama ve değerlendirmeler için bkz. WIDDOWS Kelvin, “On the Form and Distinctive Nature of International Agreements”, *Australian Yearbook of International Law*, vol. 7, 1981, s. 114-116.

¹⁵ Uluslararası Hukuk Komisyonu Antlaşmalar Hukukuna dair 1966 tarihli son Taslak'a dair yaptığı yorumda, açıkça, ilgili Sözleşme Taslak'ının yazılı antlaşmaları düzenlemesinin uluslararası hukukta sözlü antlaşmaların hukukî gücünü inkâr veya Sözleşmenin ilerleyen maddelerinde yer verilen bazı temel hükümlerin sözlü antlaşmalarla ilgisi olmayacağı anlamını taşımadığını vurgulamaktan da geri kalmamıştır. Bkz. “Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries”, *Yearbook of International Law Commission*, vol. II, 1966, s. 189 paragraf: 7.

¹⁶ Bkz. KLABBERS, 1998, s. 50. Benzer şekilde, *Fitzmaurice*, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin bu yönlü düzenlemesini elverişlilik ve açıklık zaruretine dayandırmıştır.

da konuya ilişkin olarak “açıklık ve basitlik adına antlaşmalar hukukuna ilişkin taslak maddelerinin yazılı şekildeki anlaşmalara hasredildiğini” vurgulamıştır.¹⁷

Konuya dair diğer bir temel düzenlemeye 1986 tarihli Devletler ve Uluslararası Örgütler Arasında veya Uluslararası Örgütler Arasında Antlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi¹⁸ çerçevesinde yer verilmiştir: “Antlaşma, ister tek veya iki veya daha fazla belgeden oluşun ve hedefi ne olursa olsun, (i) bir veya daha fazla devlet ile bir veya daha fazla örgüt arasında veya (ii) uluslararası örgütler arasında uluslararası hukuka tâbi yazılı şekilde olan devletler arasındaki uluslararası bir anlaşmadır”.¹⁹ 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi’ne dair açıklamalar genel olarak burada da geçerlidir. Bu minvalde de, bir tekrardan kaçınılacaktır. Ancak belirtilmelidir ki, nihayetinde 1986 tarihli Viyana Sözleşmesi’nin metni, genel olarak 1969 tarihli

---

Bkz. FITZMAURICE Malgosia, “The Identification and Character of Treaties and Treaty Obligations between States in International Law”, *British Yearbook of International Law*, vol. 73, 2003, s. 149. Ayrıca, bkz. VILLIGER, s. 80; AKSAR Yusuf, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 6. Baskı*, Ankara, 2021, s. 119.

¹⁷ Bkz. ‘Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries’, s. 189 paragraf: 7.

¹⁸ 21 Mart 1986 tarihinde imzalanan Devletler ve Uluslararası Örgütler Arasında veya Uluslararası Örgütler Arasında Antlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi henüz yürürlükte değildir. Sözleşme metni için bkz. “Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations” via https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_CONF.129_15-E.pdf (Erişim Tarihi: 01/10/21). Bundan sonra kısaca *1986 tarihli Viyana Sözleşmesi* olarak anılacaktır. 1986 tarihli Viyana Sözleşme’nin 85’nci maddesine göre Sözleşme’ye devletlerin yanı sıra uluslararası örgütler de taraf olabileceklerdir. Bu çerçevede, 1986 tarihli Viyana Sözleşmesi’nin 45 tarafı olmasına karşılık bunlardan sadece 32’si devlettir. Sözleşme’nin yürürlüğe girebilmesi içinse 35 devletin onayına ihtiyaç duyulmaktadır. 1986 tarihli Viyana Sözleşmesi’ne dair daha ayrıntılı açıklama ve değerlendirmeler için bkz. SYBESMA-KNOL Neri, “The New Law of Treaties: The Codification of the Law of Treaties Concluded between States and International Organizations or between Two or More International Organization”, *Georgia Journal of International & Comparative Law*, vol. 15/3, 1986, s. 425-452; GAJA Giorgio, “A ‘New’ Vienna Convention on Treaties between States and International Organizations or between International Organizations: A Critical Commentary”, *British Yearbook of International Law*, vol. 58, 1987, s. 253-269. Ayrıca, bkz. KOLB, s. 21-24.

¹⁹ 1986 tarihli Viyana Sözleşmesi m. 2/1(a).

Viyana Sözleşmesi'nin uluslararası örgütler gözetilerek revize edilmiş hâli niteliğindedir.²⁰

Bu düzenlemeler öncesinde²¹ 1935 yılında Harvard bünyesinde Antlaşmalar Hukukunun Kodifikasyonu için hazırlanan Taslak metnin 5'inci maddesinde ise şu şekilde bir düzenlemeye yer verildiği gözlenmektedir: “*Her ne kadar antlaşma, bu Sözleşmede kullanılan terim olarak, resmî bir belge olsa da hiçbir belirli şekil zarurî değildir*”. Ancak bu maddenin Taslak'ın 1'inci maddesi ile birlikte ele alındığında resmî belge nitelemesinin yazılılığı beraberinde getirdiği, Taslak'ın ilgili madde yorumunda açıkça

²⁰ Bu konuda meselâ *Sybesma-Knol* daha başından itibaren 1986 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin kapsamını oluşturacak antlaşmaların yazılı olması konusunda bir anlayışın olduğunu ki, bunun da 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin bu yöndeki benzer hükmeye denk geldiğini belirtmiş ve tıpkı 1969 Viyana Sözleşmesi'nde olduğu gibi burada da yazılı şeklin ne olduğunun tanımlanmasından kaçınıldığına, belki de bunun uluslararası örgütlerin yapısıyla da daha uyumlu olacağına düşünülmesine işaret etmiştir. Bkz. SYBESMA-KNOL, s. 438.

²¹ Antlaşmalar hukukuna kuralların kodifikasyonuna ilişkin 19'uncü yüzyılın sonlarında ve 20'ncü yüzyılın başlarında birçok özel karakterde, bilhassa uluslararası hukuk doktrininin önemli isimlerince ortaya konulmuş taslakların olduğu da belirtilmelidir. Bu taslaklar incelendiğinde, en azından bazılarında konuya dair hususlara da yer verildiği gözlenmektedir. Meselâ *Fiore*'nin Taslak çalışmasının 744'üncü maddesinde (esasen yazarın kitabının paragraf numaraları) antlaşma tanımı şu şekilde kaleme alınmıştır: “*Yazılı olarak oluşturulan veya bir yükümlülük yaratmak veya hâlihazırda süregelen sonlandırmak veya değiştirmek amacıyla bağitlanan iki veya daha çok devlet arasındaki herhangi bir sözleşmeye antlaşma adı verilir*”. Buna karşılık, müteakip maddelerde *Fiore* (m. 768) sözlü anlaşmaların da geçerli olabileceğini belirtmiştir. Bkz. “Appendix 4: *Fiore's Draft Code*”, *American Journal of International Law Supplement: Research in International Law*, vol. 29, 1935, s. 1212. Ayrıca, bkz. *infra* dipnot: 89. *Field*'in konuya ilişkin taslak çalışmasının 188'inci maddesinde şu şekilde bir düzenlemeye yer verilmiştir: “*Bu kanunda kullanıldığı şekliyle antlaşma tanımı, uluslararası hak veya ilişkileri kuran, sonlandıran veya başka bir biçimde etkileyen bir edimin yerine getirilmesi veya iptali için iki veya daha fazla ulus arasında yazılı bir anlaşma anlamına gelir*”. Bkz. “Appendix 2: *David Dudley Field's Draft Code*”, *American Journal of International Law Supplement: Research in International Law*, vol. 29, 1935, s. 1207. Amerikan Hukukçuları Uluslararası Komisyonunun 1927 tarihli konuya ilişkin taslağının 2'nci maddesinde şu şekilde bir belirleme yapılmıştır: “*Antlaşmalar yazılı olmak zorundadır. ...*”. Bkz. “Appendix 5: *Draft of the International Commission of American Jurists*”, *American Journal of International Law Supplement: Research in International Law*, vol. 29, 1935, s. 1222.

yer verilen bir husus olmuştur.²² Böylece, her ne kadar söz konusu Taslak'ın bütünsel değerlendirilmesi sonucunda antlaşmaların yazılılığının söz konusu edilmiş olduğu görülse de, Taslak maddelerin resmî yorumu incelendiğinde uluslararası antlaşmalar hukuku çerçevesinde sözlü antlaşmaların olabilirliğinin yine de bir şekilde ortaya konulduğu fark edilmektedir.²³

B. Pozitif Hukukta Antlaşmanın Şekline Dair Bazı Zımnî Düzenlemeler

Genel anlamda uluslararası antlaşmalar hukuku çerçevesinde bakıldığında, bazı hususlar, açık bir biçimde şekle dair olmasa da şekil ile ilgili gerekler ortaya koydukları için değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, akla ilk gelen, uluslararası antlaşmaların tescili hususu olmaktadır.²⁴ Bilindiği üzere, I. Dünya Savaşı sonrası akdedilen 1919 tarihli Milletler Cemiyeti Misaki'nda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson tarafından 14 Nokta Belgesinde önerilmiş olan ve gizli antlaşmaların yapılmasının önüne geçilmesi amacını ihtiva eden tescil müessesesi getirilmiştir.²⁵ İlgili bu düzenlemeye göre, Milletler Cemiyeti üyesi devletler yapmış oldukları antlaşmaları Cemiyet'e tescil ettirmek zorundadır, aksi takdirde antlaşmaların bağlayıcı olmayacağı düzenlenmiştir.²⁶ Buna karşılık, bu kurala yaygın bir biçimde uyulmadığı görülmüştür. 1928 tarihli *Pablo Nájera Dâvası*'nda²⁷ Meksika'nın Fransa'nın antlaşmayı tescil ettirmediğinden

²² Bkz. 'Article 5. Form of a Treaty: Comment', s. 732.

²³ Bkz. *ibid.* 728-732.

²⁴ Ele alınan tescil prosedürleri haricinde eski zamanlara dair tescil hususlarına ilişkin ayrıntılı açıklama ve değerlendirmeler için bkz. VERZIJL Jan Hendrik Willem, *International Law in Historical Perspective: Juridical Facts as Sources of International Rights and Obligations*, vol. 6, Leyden, 1973, s. 248-250.

²⁵ Bkz. DETTER Ingrid, *Essays on the Law of Treaties*, Stockholm, 1967, s. 37; VERZIJL, s. 250; ELIAS Olufemi T., *The Modern Law of Treaties*, Leiden, 1974, s. 224.

²⁶ Milletler Cemiyeti tescil sistemine dair ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. HUDSON Manley O., "The Registration and Publication of Treaties", *American Journal of International Law*, vol. 19/2, 1925, s. 273-292; BRANDON Michael, "The Validity of Non-Registered Treaties", *British Yearbook of International Law*, vol. 29, 1952, s. 186-190; VERZIJL, s. 250-253.

²⁷ 1928 tarihli *Pablo Nájera Dâvası* için bkz. GREEN Leslie C., *International Law through the Cases*, 2nd Edition, London, 1959, s. 499-505.

dolayı antlaşmanın bağlayıcı olmadığı yönlü iddiası, Mahkeme tarafından tescile dair 18'inci maddesinin genel bir hukuk kuralı teşkil etmediği ve üye bir devletin hukukî kapasitesini sınırlayacak şekilde yorumlanamayacağı gerekçeleriyle reddedilmiştir.²⁸

Tescil sistemi Birleşmiş Milletler sistemi dâhilinde de öngörülmüştür.²⁹ Ancak, Birleşmiş Milletler bünyesindeki tescil sistemi, Milletler Cemiyeti düzenlemesinden farklı olarak, tescili, antlaşmaların bağlayıcılığına dair bir koşul olarak ele almamıştır. Buna göre, üye devletlerin³⁰, bağtlandıkları antlaşmaları mümkün olan en kısa sürede tescil ettirmeleri söz konusu edilmiştir.³¹ Tescil ettirilmeyen antlaşmalar Birleşmiş Milletlerin organları önünde taraflarınca ileri sürülemeyecektir.³²

²⁸ Bu konuda bkz. BRANDON, s. 188-189; DETTER, s. 40.

²⁹ 1945 tarihli Birleşmiş Milletler Şartı m. 102 şu şekilde kaleme alınmıştır: "1. İşbu Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden sonra, Birleşmiş Milletlerin herhangi bir üyesi tarafından yapılan her uluslararası sözleşme ya da anlaşma, mümkün olan en kısa sürede Sekreteryada kütüğe işlenecek ve Sekreteryaya tarafından yayımlanacaktır.

2. İşbu maddenin 1'inci fıkrası hükümleri uyarınca kütüğe işlenmemiş bir uluslararası sözleşme ya da anlaşmanın taraflarından herhangi biri, söz konusu sözleşme ya da anlaşmayı Birleşmiş Milletlerin bir organı önünde ileri süremez".

³⁰ Üye devletler dışında üye olmayan devletlerin bu sisteme tâbi olup olmadığı da gündeme getirilmelidir. Üye olmayan devletlerin bu sistemi kullanabilecekleri doktrinde açıkça kabul edilmektedir. Bkz. KELSEN Hans, *The Law of the United Nations: A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*, London, 1951, s. 697; DETTER, s. 42; REUTER, s. 71; PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, I. Kitap, 14. Bası, Ankara, 2017, s. 166. Bunun dışında, Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütlerinin gerçekleştirdikleri antlaşmalar için de tescil sistemini kullanabileceklerinin kabul edildiği ifade edilmektedir. Bkz. REUTER, s. 71; PAZARCI, 2017, s. 166. Ayrıca, bu konuda Birleşmiş Milletlerin ilgili kararları da bakılabilir. Meselâ sırasıyla bkz. 1.12.1949 tarih ve 364 B(IV) sayılı Genel Kurul Kararı & 12.12.1950 tarih ve 482(V) sayılı Genel Kurul Kararı via [https://undocs.org/en/A/RES/364\(IV\)](https://undocs.org/en/A/RES/364(IV)) (Erişim Tarihi: 20/10/21); [https://undocs.org/en/A/RES/482\(V\)](https://undocs.org/en/A/RES/482(V)) (Erişim Tarihi: 20/10/21).

³¹ Tescil ettirme hususunun ilgili devletlerin takdir yetkisinde olduğu doktrin tarafından işaret edilen önemli unsurlardan biri konumundadır. Bkz. DETTER, s. 43.

³² 1945 tarihli Birleşmiş Milletler Şartı kapsamında getirilen tescil düzenlemesinin bir yanda antlaşmaların bağlayıcılığına etki etmemesi, diğer yanda sadece Birleşmiş Milletler organları önünde ve taraflarınca ileri sürülememesi, doktrinde, *haklı olarak*, tescil edilmeyen antlaşmaların Birleşmiş Milletlerin organları tarafından bilhassa da Uluslararası Adalet Divanı tarafından re'sen dikkate alınabileceği yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Bkz. BRANDON, s. 193; PAZARCI, 2017, s. 167-168; TÜ-TÜNCÜ *et al.*, s. 114-115. *Sur* ise, bu konuyu gündeme getirerek yine de kesin bir

İster Milletler Cemiyeti sistemi bazında, ister Birleşmiş Milletler sistemi dâhilinde olsun tescil sisteminin konumuzu ilgilendiren kısmı, kuşku yoktur ki, tescilin yazınlığı zorunlu kılıp kılmaması hususunda düğümlenmektedir. Bir antlaşmanın tescil edilebilmesi, kuşkusuz, onun yazılı olmasına bağlı olacaktır. Özellikle Milletler Cemiyeti düzenlemesinde tescilin antlaşmaların geçerlilik koşulu olarak öngörülmüş olması zımnen yazınlığa ilişkin bir zorunluluk getirildiğinin düşünülmesine sebep olabilecektir. Ancak, belirtildiği üzere, devletler arasında bu kural uygulanmamıştır. Zaten, Milletler Cemiyeti sistemi artık günümüzde geçerli değildir. Birleşmiş Milletler sisteminde ise, tescil antlaşmanın geçerlilik şartını teşkil etmemekte, hattâ Birleşmiş Milletler önünde taraflarca öne sürülememesi hükmü karşısında, tescil ettirilmeyen uluslararası anlaşmaların Birleşmiş Milletler organlarınca re'sen göz önüne alınmasına engel oluşturmamaktadır. Bunun da ötesinde, tescile ilişkin düzenlemeler yazılı olmayan anlaşmaları yasaklayan bir hükmü ihtiva etmemekte ve bu tür sözleşmelerin geçerliliğini etkileyecek bir düzenleme de getirmemektedir.³³

II. Uluslararası Antlaşmaların Şekline Dair Devletlerin Uygulamaları ve Tutumları

Devletlerin, en azından bir bölümünün, kendi hukuklarındaki bazı düzenlemelerden yine uluslararası antlaşmaların yazılı olmasının şekli bir zorunluluk olmadığı hususu çıkartılabilmektedir. Bu minvalde, konuya dair Amerika Birleşik Devletleri uygulamasını irdeleyen *Dalton*, her ne kadar sözlü anlaşmalar mutata olmasa ve 1969 tarihli Viyana Sözleş-

---

sonuca varılmadığını belirtmekten geri kalmamıştır. Bkz. SUR Melda, Uluslararası Hukukun Esasları, 14. Baskı, İstanbul, 2020, s. 50.

³³ Nitekim doktrinde, meselâ *Qin* de 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi de antlaşmanın tanımına ilişkin 2'nci madde hükmü dâhil olmak üzere yaptığı genel değerlendirmede tescille ilgili düzenleme içeren sözleşmelerin ilgili bu hükümlerini de kapsayacak şekilde konuyu ele almış ve hiçbir düzenlemede sözlü anlaşmaların mevcudiyetinin inkâr edilmediğinin ve bağlayıcılıklarının sorgulanmadığının altını çizmiştir. Bkz. QIN Xiaocheng, "Oral International Agreements and China's Relevant Practice", *Chinese Journal of International Law*, vol. 4/2, 2005, s. 467.

mesi kapsamında bulunmasalar da, uygulamada bu tür anlaşmalara rastlanıldığını belirtmiştir.³⁴ İlâve etmek gerekir ki, Birleşik Devletler hukukuna³⁵ göre bu şekilde sözlü gerçekleştirilen anlaşmaların yazılı hâle getirilerek Kongreye sunulması da öngörülmüştür³⁶ ki, bu düzenleme Birleşik Devletler tarafından açıkça sözlü anlaşmaların uluslararası hukuk çerçevesinde tanındığını göstermektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin uygulamalarında ise, oldukça nadir olsalar bile, sözlü anlaşma örneklerine rastlanıldığı belirtilmektedir.³⁷ Doktrin tarafından Japonya için normal bir uygulama olmadığı belirtilse de, bir devlet veya hükûmet temsilcisinin sözlü olarak da uluslararası anlaşma yapabileceği dile getirilmektedir.³⁸ İsviçre uygulamalarında anlaşmanın (yapılış) şeklinin hiçbir önemi olmadığı belirtilirken, sözlü anlaşmaların dahi muhtemelen uluslararası anlaşma olarak kabul edilebileceği ifade edilmiştir.³⁹ Kanada'da, en azından

³⁴ Bkz. DALTON Robert E., "National Treaty Law and Practice: United States", in National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 768.

³⁵ 1972 yılında kabul edilen ve nüvesini uluslararası anlaşmalardan Kongrenin haberdar edilmesi amacını oluşturan "*Case-Zablocki Kanunu*" hâlen yürürlüktedir.

³⁶ Bkz. BAXTER R.R., "International Law in 'Her Infinite Variety'", International & Comparative Law Quarterly, vol. 29/4, 1980, s. 554; AUST Anthony, "The Theory and Practice of Informal Instruments", International & Comparative Law Quarterly, vol. 35/4, 1986, s. 797-799; AUST, 2000, s. 7 ve s. 32-33; DALTON, s. 768; AUST, 2008, s. 9 ve s. 39-40; AYBAY Rona, Kamusal Uluslararası Hukuk, Ankara, 2011, s. 71 dipnot: 75; AYBAY Rona & ORAL Elif, Kamusal Uluslararası Hukuku, İstanbul, 2016, s. 70 dipnot: 50.

³⁷ Bkz. QIN, s. 474. Belirtilmelidir ki, *Qin*'in Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu konudaki iç düzenlemelerini ayrıntılı biçimde inceleyerek, sözlü anlaşmaların yapılmayacağına ilişkin veya buna engel olacak bir kuralın bulunmadığı sonucuna ulaştığı gözlenmektedir. Buna karşılık, antlaşmalar hukuku çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin uygulamalarına ve mevzuatına dair ayrıntılı bir başka değerlendirmede ise, sözlü antlaşmalar veya daha geniş ifade etmek gerekirse yazılı olmayan antlaşmalara dair bir açıklama veya değerlendirmede bulunulmadığı da vurgulanmalıdır. Bkz. XUE Hanqin & HU Zhiqiang & FAN Kun, "National Treaty Law and Practice: China", in National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 155-167.

³⁸ Bkz. KAWAKAMI Takao, "National Treaty Law and Practice: Japan", in National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh, edited Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 417.

³⁹ Bu açıklamalardan anlaşılana kadar İsviçre'nin tarafı olduğu sözlü bir uluslararası anlaşmanın yapılmadığıdır. Konuya ilişkin bkz. WILDHABER Luzius &

göründüğü şekliyle, uluslararası hukukta antlaşmaların yazılılık zarureti taşımadığı benimsenmiş olsa da, yine de en azından 2005'e kadar sözlü bir anlaşma yapılmadığı da ilâve edilmelidir.⁴⁰ Yine İngiltere'de bir uluslararası anlaşmanın yazılı şekilde formüle edilmiş olması zaruretinin olmadığı düşünülse ve her ne kadar sözlü anlaşmaların uluslararası alanda oldukça nadir var olduğu belirtile de, İngiliz doktrininde anlaşmaların sözlü olmalarının onların hariç bırakılmaları anlamına gelmeyeceği belirtilmiştir ve müteakiben ise İngiliz iç hukuku çerçevesinde anlaşmaların yürürlüğe girmesi kurallarının sözlü uluslararası anlaşmalara uygulanamayacağına işaret edilmiştir.⁴¹ Almanya'nın antlaşmalar çerçevesinde uygulamalarını değerlendiren yazarlar uluslararası hukukta sözlü anlaşmaların oldukça istisnâî durumlar çerçevesinde çok seyrek olarak görüldüğünü belirtmek suretiyle sözlü anlaşmaların Almanya tarafından dışlanmadığı izlenimini açıkça ortaya koymuşlardır.⁴² Hollânda uygulamasını değerlendiren *Bouwer* teoride uluslararası antlaşma kavramının sözlü anlaşmaları da kapsadığına, ancak ülkesinin antlaşmalara ilişkin uygulamasında sözlü anlaşmaların oldukça nadir görüldüğüne dikkat çekmiştir.⁴³

SCHEIDEGGER Adrian & SCHINZEL Marc D., "National Treaty Law and Practice: Switzerland", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 643. Ancak yazarların da belirttiği üzere, muhtemelen böyle bir durum yaşansa, sözlü anlaşmanın İsviçre nezdinde geçerli olacağı hususudur.

⁴⁰ Bkz. CAPITHORNE Maurice, "National Treaty Law and Practice: Canada", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 93.

⁴¹ Bkz. SINCLAIR Ian M. & DICKSON Susan J. & MacIVER Graham, "National Treaty Law and Practice: United Kingdom", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 730. Nitekim *McNair* de, eserinde, İngiliz hukuku ve uygulamasında uluslararası bir taahhüdün bağitlanmasında herhangi belirli bir şeklin öngörülmemiş olduğunun altını çizmiştir. Bkz. McNAIR, s. 7.

⁴² Bkz. BEEMELMANS Hubert & TREVIRANUS Hans D., "National Treaty Law and Practice: Federal Republic of Germany", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 317 dipnot: 1.

⁴³ Bkz. BOUWER Jan G., "National Treaty Law and Practice: The Netherlands", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 486. Benzer şekilde, *Aust* da Hollânda Hükümetinin uluslararası alanda bağlayıcılık taşıyan her türlü belgeyi şekli ve adı ne olursa olsun antlaşma olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Bkz. AUST,

2005 yılında yapılan diğer bir değerlendirmede *Lapidoth* sözlü anlaşmalara her ne kadar uluslararası hukukta bağlayıcı olsalar da günümüzde oldukça nadir rastlandığında işaret etmiş ve İsrail'in 1972 tarihli hâlihazırda kullanılan düzenlemelerinde uluslararası anlaşmaların yazılı olanlarla sınırlandırılmadığını belirtmiş; ancak yeni düzenlemede büyük olasılıkla bu hususun değiştirileceğine de dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir.⁴⁴

Belirtilen tüm bu örnekler karşılık, bazı devletlerin uygulamalarına bakıldığında aksine bir tutumun söz konusu olduğu gözlenmektedir.⁴⁵ Kolombiya hukukunda, açık bir biçimde, uluslararası anlaşmaların sözlü yapılamayacağı kabul edilmişken, bu durum Kolombiya devletinin memurlarının ve vatandaşlarının Resmî Gazete'de usûlüne uygun şekilde yayınlanmayan kuralları gözetmekle yükümlü olmadıkları şeklinde gerekçelendirilmiştir.⁴⁶ Güney Afrika uygulamasında da uluslararası antlaşmalar için, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi genel tanımına da uygun olarak, devletler arasında ve yazılı olarak yapılması şartının arandığı; bu minvalde de sözlü anlaşmalara dair bir düzenlemeye hiçbir biçimde gi-

---

1986, s. 796. Ancak, ilâve edilmelidir ki, *Bouwer*, 1983 tarihli Anayasa revizyonunda o dönem hükümetinin varlıklarına ve içeriklerinin tespitine dair çıkabilecek sorunlardan ötürü sözlü anlaşmalara karşı çıktığını vurgulamayı ihmal etmemiştir. Bkz. BOUWER, s. 486. Ötesinde, bu konudaki Hollânda Hükümeti tavrına dair çıkarımlar için, meselâ vatandaşlara ilişkin doğrudan kural getiren ve onlar için doğrudan bağlayıcı hükümler koyan antlaşmaların, kendilerince bilinmesi açısından yayımlanarak yürürlüğe konulmalarına veya sadece yayımlanmalarına ilişkin tartışmalara bakılabilir. Bkz. ERADES Lambertus, "Promulgation and Publication of International Agreements and Their Internally Binding Force in the Netherlands", in *Varia Juris Gentium: Liber Amicorum Jean Pierre Adrien François*, edited by Bos *et al.*, Leyden, 1959, s. 93-99.

⁴⁴ Bkz. LAPIDOTH Ruth, "National Treaty Law and Practice: Israel", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 391. Ne yazık ki, yapılacağı belirtilen yeni düzenlemeye veya düzenlemelere tarafımızca ulaşamamıştır.

⁴⁵ Ayrıca, bkz. *supra* dipnot: 43.

⁴⁶ Bkz. CAVALIER Germán, "National Treaty Law and Practice: Columbia", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 196.

dilmediği ve bunun sonucunda da olası sözlü anlaşmaların yasal mesnetlerinin olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁷ Hindistan uygulamasında ise, uluslararası alanda sözlü anlaşmalara başvurulmadığı vurgulanmaktadır.⁴⁸ Nepal Antlaşmalar Kanunu'nun (*Nepalese Treaty Act*) uluslararası anlaşmayı tanımlayan maddesinin iki veya daha çok devlet arasında veya bir devletle uluslararası örgüt arasında ismi ne olursa olsun yazılı şekilde bağitlanan anlaşma şeklinde kaleme alındığı ifade edilmektedir.⁴⁹

Türkiye'nin anayasal düzenlemeleri çerçevesinde konuya ilişkin genel bir değerlendirmeye gidilecek olursa, 1982 Anayasası'nın hiçbir yerinde uluslararası antlaşmaların tanımlanmadığı görülmektedir. Böylelikle, şekle dair olumlu veya olumsuz bir belirlemeye gidilmediği mütalâa edilebilir. Nitekim 1961 TC Anayasası'nda da bu yönlü bir düzenlemeye rastlanmamaktadır.⁵⁰ Ancak, kanımızca, Anayasa koyucunun antlaşmaların yapılışı bakımından ilke olarak farklı organları yetkilendirmek suretiyle geniş bir denetim imkânı yarattığı düşünüldüğünde ve bunun sonucunda da yazılılığın bu denetimi daha kolaylaştıracağı hesaba katıldığına, ancak çok istisnaî durumlarda yazılı olmayan anlaşmaların yapılabileceğinin ileri sürülebileceği, yine de bu konuya ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği ifade edilmelidir.⁵¹

III. Uluslararası Anlaşmaların Şekline Dair İçtihattan Örnekler

Uluslararası antlaşmalar hukukunda yazılı antlaşmalar dışında başta sözlü olmak üzere başkaca biçimlerde bağitlanan antlaşmaların olup olamayacağı sorunsalına başta uluslararası mahkemeler olmak

⁴⁷ Bkz. BOTHA N.J., "National Treaty Law and Practice: South Africa", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 583.

⁴⁸ Bkz. THAKORE K., "National Treaty Law and Practice: India", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 352.

⁴⁹ Bkz. SUBEDI, s. 204.

⁵⁰ 1961 tarihli TC Anayasası metni için bkz. BATUM Süheyl & YÜZBAŞIOĞLU Necmi, *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, İstanbul, 1993, s. 24-90. Hemen ilâve edilmelidir ki, gerek 1961 gerek 1982 Anayasaları'nın konuya dair hükümleri paralellik taşımaktadır.

⁵¹ Konuya ilişkin karşılaştırma için bkz. PAZARCI, 1990, s. 162-163. Ayrıca, bkz. *infra* dipnot: 111.

üzere içtihatla nasıl yaklaşıldığı da eğer tabîî ki yaklaşılmış veya konu ele alınmışsa, değerlendirilmesi gereken bir diğer mecrayı teşkil etmektedir. Sonuçta, içtihatlar uluslararası bir hukuk kuralının var olup olmadığının belirlenmesinde ve eğer varsa bunun içeriğinin ne olduğunun ortaya konulmasında temel rol oynar.

Konuya dair Büyük Britanya ve Alman İmparatorluğu arasında vuku bulan Lamu Adası Uyuşmazlığına dair hakem *Baron Lambermont'* un verdiği karar oldukça ilginçtir. Baron, her ne kadar iki bağımsız devletin bağittadığı antlaşmalarda uluslararası hukukun özel bir şekil öngörmediğini belirtmiş olsa da, geri kalmış uluslarla yapılmış antlaşmalarda bu ulusların ancak resmî şekilde veya yazılı olarak gerçekleştirilmiş sözlerle yükümlü olduklarını kabul ettiklerini vurgulamıştır.⁵² Hemen ilâve edilmelidir ki, hakemin verdiği karara dair değerlendirmede bulunan *Klabbers*, Baron Lambermont'un kararının sebebini, bu minvalde, yükümlenilen hususlara ilişkin herhangi bir kanıt bulamamasına ve konuya ilişkin sadece dâvacının iddialarına isnat etmek zorunda olmasına dayandırılabilceğini ifade etmekten geri kalmamıştır.⁵³

Bugüne kadar konunun en temel olarak ele alındığı dâvalardan biri Ihlen Demeci'nin (*Ihlen Declaration*) değerlendirildiği 1933 tarihli Doğu Grönland Dâvası olmuştur.⁵⁴ Bilindiği üzere, ilgili dâvada, 14 Temmuz 1919 tarihinde Norveç nezdinde akredite olan Danimarka Elçisi Barış Antlaşması görüşmelerinde eğer Norveç Grönland üzerinde hak iddiala-

⁵² Bkz. "Article 5. Form of a Treaty: Comment", s. 731-732. Ayrıca, Ihlen Demeci ve söz verme ile ilgili olarak bkz. ECKART Christian, *Promises of States under International Law*, Oxford, 2012, s. 82 dipnot: 8.

⁵³ Bkz. KLABBERS, 1998, s. 50, dipnot: 71.

⁵⁴ Sözlü anlaşmalara dair uluslararası içtihat denilince doktrin tarafından öncelikle alınan dâva Uluslararası Sürekli Adalet Divanı tarafından 1933 yılında karara bağlanan "Doğu Grönland'ın Hukukî Statüsü Dâvası" ve bu dâva kapsamında Ihlen Demeci olmaktadır. Bu konuya ilişkin ayrıntılı açıklamalar ve değerlendirmeler için bkz. GREIG, s. 451-454; WIDDOWS, 1981, s. 117-120; ECKART, s. 93-101; FITZMAURICE & MERKOURIS, s. 48-52; AKSAR, *Teoride ve Uygulamada ...*, s. 120. Genel inceleme ve değerlendirmeler bir yana Ihlen Demecinin açıkça sözlü anlaşma örneği teşkil ettiğine dair meselâ bkz. Buna karşılık, Ihlen Demeci'nin sözlü bir anlaşma olmadığını ifade eden yazarlar da vardır.

rında bulunmazsa, Danimarka'nın da Norveç'in Spitsbergen Adası üzerindeki iddialarına ilişkin zorluk çıkarmayacağını beyan ettiği takip edilmektedir. Bunun üzerine, dönemin Norveç Dışişleri Bakanı Ihlen 22 Temmuz 1919 tarihinde verdiği bir demeçte, özetle, Danimarka'nın iddialarına Norveç tarafından zorluk çıkarılmayacağını ifade etmiştir. Söz konusu dâvada⁵⁵, Divanın önündeki sorulardan biri Ihlen Demeci'nin hukukî niteliği olmuştur. Esasen Divan bu demecin hukukî niteliğini belirlemeden bir karara varmıştır. Divana göre⁵⁶, bir Dışişleri Bakanı olarak devletini bağlama yetkisini haiz Ihlen'in verdiği demeç karşılıklı veya bağımlı bir durum olmaksızın dahi hukukî etki yaratma gücünü haizdir. Ancak, Divanın konuya ilişkin şu belirlemesinin ele alınan husus açısından yine de dikkat çekici olduğu mütalâa edilebilir: "*Divan, yabancı bir gücün diplomatik temsilcisinin yaptığı talebe karşılık kendi yetkisi dâhiline giren bir konuda verdiği cevapta, kendi hükûmeti adına bir Dışişleri Bakanınca verilen bu yönlü bir cevabın Bakanın ait olduğu ülkeyi bağladığını düşünmektedir*".⁵⁷ Öte yandan, bu noktada bir parantez açılmak suretiyle, Ihlen Demeci'ne ilişkin doktrindeki genel değerlendirmelerden de kısaca bahsedilmesi uygun olabilecektir. Bu itibarla doktrinde bazı yazarların Ihlen Demeci'ni

⁵⁵ Dâvaya ilişkin ayrıntılı açıklama ve değerlendirmeler için bkz. PREUSS Lawrence, "The Dispute between Denmark and Norway over the Sovereignty of East Greenland", *American Journal of International Law*, vol. 26/3, 1932, s. 469-487; HUDSON Manley O., "An Important Judgment of the World Court", *American Bar Association Journal*, vol. 19/7, 1933, s. 423-425; HYDE Charles Cheney, "The Case Concerning the Legal Status of Eastern Greenland", *American Journal of International Law*, vol. 27/4, 1933, s. 732-738. Ayrıca bkz. von MUNCH Ingo, "Eastern Greenland Case", in *Encyclopedia of Public International Law: Decisions of International Courts and Tribunals and International Arbitrations*, vol 2, edited b Bernhardt, Amsterdam, 1991, s. 81-84; BOCZEK Boleslaw Adam, *Historical Dictionary of International Tribunals*, Lanham, 1994, s. 144-145.

⁵⁶ Hemen ilâve etmek gerekir ki, Danimarka'yı temsil eden hükûmet ajanlarından biri konumundaki Prof. *de Visscher*'in de kendi görüşüne göre ilgili bu Demecin bir antlaşma oluşturmadığını belirttiği takip edilmektedir. Bu minvalde de Visscher antlaşma olmadığını belirttiği bu Demecin esasta tek taraflı bir taahhüt, bir söz verme olduğuna işaret etmiştir. Bkz. ECKART, s. 95-96. Benzer şekilde Danimarka'nın dâvadaki bir diğer ajanı *Steglich-Peterson*'un da Demecin Norveç için bağlayıcılığını öne sürerken bunun tek taraflı bir işlem olduğunu iddia ettiği gözlenmektedir. Bkz. *ibid.*, s. 95.

⁵⁷ Bkz. "Legal Status of Eastern Greenland (*Denmark v. Norway*)", Judgment of April 5th 1933, s. 71 via www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_53/01_Groenland_Oriental_Arret.pdf (Erişim Tarihi: 10/10/21).

sözlü anlaşma olarak nitelendirdiği görülürken⁵⁸, bazı yazarların ise Ihlen Demeci'ni tek taraflı irade beyanı olarak değerlendirdiği ve bu bağlamda belirlemelere gittiğine⁵⁹ işaret edilmelidir.

⁵⁸ Bkz. GARNER James W., "The International Binding Force of Unilateral Oral Declarations", *American Journal of International Law*, vol. 27/3, 1933, s. 493-497 (Her ne kadar *Garner*'in ilgili bu makalede Demeç hakkında söz verme dâhilinde açıklamaları ve tespitleri olsa da (meselâ s. 496), makalenin geneline bakıldığında Demeç için esasen sözlü anlaşmayı kabul ettiği gözlenmektedir. Nitekim *Çağırın* da isabetli ve haklı olarak *Garner*'in karşı görüş bildiren *Anzilotti* gibi Ihlen Demeci'ni sözlü anlaşma olarak nitelediğine işaret etmiştir. Bkz. ÇAĞIRAN Mehmet Emin, *Uluslararası Hukukta Devletin Tek Taraflı İşlemleri*, Ankara, 2005, s. 12); VERZIJL, s. 115 (Enteresan olan, *Verzijl*, bir önceki alt başlıkta, yâni tek taraflı hukukî işlemler başlığı altında Ihlen Demeci'ni bir söz verme örneği olarak göstermiştir. Bkz. *ibid.*, s. 108); GREIG, s. 454 (*Greig*, bu bağlamda, Divanın, Ihlen Demeci'ne tek taraflı bir bildirim bağlamında etki tanımaktan öte, esasen iki devlet arasındaki ilişkinin karşılıklı oluşuna bağlı bir karara hükmettiği hissiniin hasil olduğuna işaret etmiştir); HILLIER Tim, *Sourcebook on Public International Law*, London, 1998, s. 126; GARDINER, s. 62; WOLFE James H., *Modern International Law: An Introduction to the Law of Nations*, New Jersey, 2002, s. 154; KASSOTI Eva, "Unilateral Legal Acts Revisited: Common Law v. Civil Law Approaches and Lessons from the International Law Commission's (Failed) Attempt to Codify Unilateral Acts of States", *Hague Yearbook of International Law*, vol. 26, 2013, s. 190 dipnot: 118; WITTICH Stephan, "The PCIJ and the Modern International Law of Treaties", in *Legacies of the Permanent Court of International Justice*, edited by Tams & Fitzmaurice, Leiden, 2013, s. 117; LOWE Vaughan A., "The Law of Treaties; or, Should This Book Exist?", in *Research Handbook on the Law of Treaties*, edited by Tams & Tzanakopoulos & Zimmermann, Cheltenham, 2014, s. 14; RASULOV Akbar, "Theorizing Treaties: The Consequences of the Contractual Analogy", in *Research Handbook on the Law of Treaties*, edited by Tams & Tzanakopoulos & Zimmermann, Cheltenham, 2014, s. 105-106 (Hemen belirtmelidir ki, *Rasulov*, genel olarak doktrinin bu konuya ilişkin görüşlerinin uyuşmaması üzerinde durmuştur); CAŞIN Mesut Hakkı, *Uluslararası Andlaşmalar Hukuku*, İstanbul, 2020, s. 24.

⁵⁹ Meselâ bkz. O'CONNELL, s. 202-203. Yine, Ihlen Demeci'nin sözlü anlaşma yerine meselâ "söz verme" (*promise*) şeklinde tek taraflı bir işlem olduğunu dile getiren yazarlar da vardır. Meselâ bkz. LADOR-LEDERER Joseph J., "Legal Aspects of Declarations", *Israel Law Review*, vol. 12/2, 1977, s. 214 ve dipnot: 37; PAZARCI, 2017, s. 306-307; DEGAN Vladimir Djuro, "Unilateral Act as a Source of Particular International Law", *Finnish Yearbook of International Law*, vol. 5, 1994, s. 197 ve 209 (*Degan*, bir yanda Ihlen Demeci'ne rızaya bağlı bir karakter atfetmenin hiçbir yararı olmayan saf bir kurgusallık olacağını belirtirken, müteakiben ve açıkça Danimarka'nın talebiyle konunun bir arada değerlendirilmesinde dahi iki ayrı ve paralel söz verme-tek taraflı hukuk işlemi olduğunu vurgulamaktan geri kalmamıştır). Ayrıca, Ihlen Demeci'ni farklı sınıflarda kategorize eden yazarlar için bkz. McNAIR, s. 9-10 ve s. 486-487; OTT David H., *Public International Law in the Modern World*, London, 1987, s.

Ancak konuya esas olacak hususa, anılan bu dâvada verilen karara dair yargıç *Anzilotti*'nin karşı görüş yazısında rastlanmaktadır. Bu çerçevede, *Anzilotti*, uyuşmazlığın Doğu Grönland üzerinde Norveç ve Danimarka arasındaki egemenliğe ilişkin olduğunu; Danimarka'nın konuya ilişkin bir talebi üzerine hükûmeti adına demeç veren Norveç Dışişleri Bakanı *Ihlen*'in bu demecinin dâvanın özünü oluşturduğunu ifade etmiştir. Yargıç, müteakiben, yapılması gereken ilk şeyin bu durumun taraflar arasında geçerli bir anlaşma oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesi ve eğer öyleyse bu uyuşmazlığın çözümü için yapılması gereken öncelikli ve en önemli şeyin çözümün bu anlaşmada aranması olacağına işaret etmiştir.⁶⁰ *Anzilotti* karşı görüş yazısının sonucunda ele alınan konuya ilişkin şu şekilde önemli bir kanıya varmıştır: “*Tüm bunların sonucu, böylelikle, Danimarka Hükûmeti adına Oslo'daki Danimarka Elçisi ile Norveç Hükûmeti adına Norveç Dışişleri Bakanı arasında tamamen sözlü demeç vesilesiyle bir anlaşmanın bağitlanmasıdır. Bu anlaşmanın geçerliliği, öncelikle, sözlü şekline ve Dışişleri Bakanının yetkisine ilişkin sorgulanmaktadır. Şekle ilişkin, şu hususla başlanırsa, tüm tarafların bu demeçlerin varlığı ve meali üzerinde anlaşığı, ispat hususunun konu edilmediği vurgulanmalıdır. Böyle anlaşmaların geçerli olması için yazılı olması zaruretini öngören hiçbir uluslararası hukuk kuralının mevcut olmadığı görülmektedir*”.⁶¹

Uluslararası hukuk çerçevesinde sözlü anlaşmalara değinilen bir diğer dâva 2006 tarihli *Salini Construttori S.p.A. & Italstrade S.p.A. v. the Hashemite Kingdom of Jordan Hakemliği*'nde verilen karar olmaktadır. Bu minvalde, hakem mercii, İtalyan Büyükelçinin iki devletin sorunu hakemliğe götürmelerine dair sözlü anlaşma yaptıklarını doğrulamaya yönelik iki mektubuna cevap verilmemesi sonucunda Ürdün'ün hakemliği kabul ettiğine yönelik bir anlaşmaya ulaşıldığı yönündeki iddiayı reddetmiş ve

191 (*estoppel*); SUR, s. 103-104 (*tanıma*). Öte yandan, *Ihlen Demeci*'nin dar anlamıyla kesinlikle tek taraflı bir işlem olarak mütalâa edilmeyeceğine dair bkz. SUY Eric, “Some Unfinished New Thoughts on Unilateral Acts of States as a Source of International Law”, *Journal for Juridical Science*, vol. 26/3, 2001, s. 3.

⁶⁰ Bkz. “Dissenting Opinion of M. *Anzilotti*”, 1933, s. 76 via www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_53/02_Groenland_Oriental_Opinion_Anzilotti.pdf (Erişim Tarihi: 10/10/21).

⁶¹ Bkz. *ibid.*, s. 91.

müteakiben de iki devlet arasında bu konuda sözlü bir anlaşmaya ulaşıldığının kanıtlanamadığına işaret etmiştir.⁶²

Konuya ilişkin son tespitlerden biri de Bolivya ve Şili arasındaki 2018 tarihli Pasifik Okyanusu'na Çıkışı Görüşme Yükümlülüğüne Dair Dâva'da Uluslararası Adalet Divanı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin 3'üncü maddesine atıfla uluslararası örf ve âdet hukukunun yazılı olmayan anlaşmaların da hukukî gücünü kabul ettiğini bildiren Divan, ilgili iradenin, şekli bir yana, hukukî bir yükümlülükle bağlanan tarafların bu niyetlerini ortaya koyması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³

Tüm anlatılanlar bağlamında, sözlü veya daha geniş anlamıyla yazılı olmayan uluslararası bir anlaşmaya dair doğrudan ilgili bir yargı kararı söz konusu olmasa da uluslararası yargıdaki mevcut değerlendirmeler, açıkça, en azından sözlü anlaşmaların uluslararası hukukun bünyesinde yasaklanmadığının ortaya konulduğunu göstermektedir.

IV. Uluslararası Anlaşmaların Şekline Dair Doktrinin Yaklaşımı

Doktrinde, genel olarak, uluslararası anlaşmaların yapılmasında şekil açısından bir zorunluluğun olmadığı belirtilmiştir.⁶⁴ Meselâ *Phillimore* anlaşmalarında rızanın çok çeşitli şekillerde verilebileceğini ifade ederken, bazı yazarların rıza bildiriminin yazılı yapılması şeklindeki görüşlerini, her ne kadar yazılılık mutata ve en uygun şekil olarak

⁶² Bkz. "Award of Salini Construttori S.p.A. & Italstrade S.p.A. v. the Hashemite Kingdom of Jordan", ICSID Case No. ARB/02/13, January 31 2006, paragraflar: 98 & 100 via www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0737.pdf (Erişim Tarihi: 10/10/21).

⁶³ Bkz. "Obligation to Negotiate Access to the Pacific Ocean (*Bolivia v. Chile*)" (Merits), Judgment of 1 October 2018, s. 540 paragraf: 97 via <https://icj-cij.org/public/files/case-related/153/153-20181001-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 10/10/21).

⁶⁴ Öte yandan, *Jennings*'in, bir anlaşmanın tanımının yazılı metne indirgenip indirgenmesi sorunu bir yana, yazılı ve sözlü anlaşmalar arasındaki temel farkın tamamen öze ilişkin olduğunu belirttiği görülmektedir. Bkz. JENNINGS Robert Yewdall, "General Course on Principles of International Law", Recueil des cours, vol. 121, 1967-II, 1967, s. 530.

nitelendirilebilse de, antlaşmanın geçerliliği için vazgeçilmez bir koşul olmadığını belirterek eleştirmiştir.⁶⁵ Benzer şekilde *Hall*'a göre, her iki taraf için de açık biçimde rızanın olduğu anda antlaşma artık var olmuştur; bu minvalde rızanın şekli ise önemli değildir.⁶⁶ Yine, *Oppenheim*, uluslararası hukukun antlaşmaların zarurî bir şekli olarak tarif edilecek hiçbir kural içermediğini; böylelikle bir antlaşmanın taraflarının karşılıklı rızalarının açık bir şekilde ortaya çıktığı anda bağitlanmış kabul edileceklerini; yalnız bu tür rızanın açık olması gerektiğini, antlaşmalar için zımnî rızanın olmayacağını belirtmiş ve müteakiben bir antlaşmanın yazılı mı, sözlü mü yoksa işaretle mi gerçekleştirildiğinin önemi olmadığını vurgulamıştır.⁶⁷

Günümüz doktrinde de bu yönlü görüşün, daha açık ifadesiyle antlaşmalar hukukunda ilke olarak bir antlaşmanın şekle tâbi olmadığı görüşünün ağırlıklı olarak kabul edildiğini ifade edebiliriz. Nitekim *Kelsen* 1959 tarihli eserinde antlaşmalara dair genel açıklamalarda bulunurken antlaşmanın irade uzlaşısı olduğuna değinmiş ve müteakiben bu uzlaşının işaretlerle, söz veya yazılarla ortaya konulması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸ *Reuter* bu çerçevede, iradenin çeşitli şekillerde ortaya konulabileceğine işaret ettikten sonra, her ne kadar yazılı şekil en mutad ve güvenli şekil olsa da, sözlü bildirim de iradenin açıklanması olarak mütalâa edileceğini belirtmiştir.⁶⁹ Antlaşmalar hukuku alanında önemli bir diğer eseri ortaya koyan *Klabbers* ise, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nde yazılı antlaşmaların temel alınmasının tamamen pratik nedenlere dayandığının altını çizdikten sonra, uluslararası hukuk çerçevesinde devlet uygulamalarından da çıkartıldığı üzere sözlü antlaşmaların geçerliliğinin açıkça tanındığını vurgulamıştır.⁷⁰ Nihayetinde, yazar, bir antlaşmanın yazılı olup olmamasının onun bağlayıcılığı konusunda çok az şey söylediğine dikkat

⁶⁵ Bkz. PHILLIMORE Robert, Commentaries upon International Law, vol. II, Philadelphia, 1855, s. 61.

⁶⁶ Bkz. HALL William Edward, A Treatise on International Law, 4th Edition, Oxford, 1895, s. 344.

⁶⁷ Bkz. OPPENHEIM Lassa, International Law: A Treatise, vol I (Peace), 2nd Edition, London, 1912, s. 550.

⁶⁸ Bkz. KELSEN Hans, Principles of International Law, New York, 1959, s. 317.

⁶⁹ Bkz. REUTER, s. 30.

⁷⁰ Bkz. KLABBERS, 1998, s. 49-50.

çekmiştir.⁷¹ Bu tutuma ilişkin benzer yönlü açıklamaları çoğaltmak mümkündür.⁷² Bu minvalde, *Ross*, uluslararası hukukta antlaşmalar için belirli bir şeklin öngörülmediğinin altını çizerek 1933 tarihli Doğu Grönland Dâvası'nda basit sözlü bir bildirin bile bağlayıcı olabileceğinin belirtildiğine işaret etmiştir.⁷³ Yine *Gould* da antlaşmalar hukukuna dair açıklamalar yaparken bunların genelde yazılı olduklarına vurgu yapmış, ancak müteakip alt başlıkların birini de doğrudan sözlü anlaşmalara ayırmıştır ki, burada 1928 tarihli Havana Sözleşmesi'nde yer alan düzenlemenin sözlü anlaşmaların bağlayıcı olmayacağı anlamına gelmediğine işaret etmiştir.⁷⁴ Antlaşmalar hukukuna dair en önemli eserlerde birini ortaya koyan *McNair* ise uluslararası hukukun uluslararası taahhütlerin yapılmasında ne şekli ne prosedürü tespit etmediğini, ancak belirli devletlerin anayasa hukuklarında her ikisinin de sıklıkla tespit edilmiş olduğunu vurgulamıştır.⁷⁵ Yine, *Detter* uluslararası hukukta antlaşmaların yazılı olması zorunluluğu olmadığını altını çizerek, sözlü anlaşma örneklerine ve prosedürlerine de yer vermiştir.⁷⁶ *Verzijl* ise, devletlerin arasındaki

⁷¹ Bkz. *ibid.*, s. 50.

⁷² Bazı yazarların kesin açıklamalar ortaya koymadıkları, bunun yerine belirli açıklamalarının uluslararası antlaşmaların sadece yazılı olmayabileceğini ortaya koyduğunu belirtmeliyiz. Meselâ *O'Connell* antlaşmayı ulusal hukuktan ayrı olacak şekilde uluslararası hukukça yönetilen devletler arasındaki bir anlaşma olarak tanımlarken, şeklin ve tutumun hukukî sonuçlarına hiçbir etkisi olmayacağını vurgulamıştır. Yazar müteakip açıklamalarında antlaşmaların sınıflarına dair tespitlerde bulunmuş ve bunlar arasında sözlü anlaşmalara da yer verirken dar anlamda ele alındığında sözlü anlaşmanın bir anlaşma olarak sınıflandırılmayacağını, ancak bunun uluslararası hukukta hiçbir öneminin olmayacağına anlamına gelmediğinin altını çizmiştir. Bkz. *O'CONNELL*, s. 195 ve s. 202. *Elias* ise, 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin anlaşma tanımına dair getirdiği sınırlardan birinin "yazılı şekilde (olmak)" (*in written form*) olduğunu ifade etmiş, ancak bu şekilde bir düzenlemenin sözlü anlaşmaların çalışmasının konusunu teşkil eden antlaşmalar hukukunun dışında tutulacağı anlamını taşımadığını belirtmesine rağmen yine de eserinde genel anlamda uygunluk ve açıklık bağlamında sadece yazılı olan anlaşmaların ele alınacağını altını çizmiştir. Bkz. *ELIAS*, s. 14.

⁷³ Bkz. *ROSS Alf*, *A Textbook of International Law*, Ringkjøbing, 1942, s. 210.

⁷⁴ Bkz. *GOULD Wesley L.*, *An Introduction to International Law*, New York, 1957, s. 289 ve s. 303.

⁷⁵ Bkz. *McNAIR*, s. 6-7.

⁷⁶ Bkz. *DETTTER*, s. 26.

irade uzlaşısının sözlü dahi ifade edilebileceğini belirttiği görülmektedir.⁷⁷ *Bernhardt* da, bir antlaşmayı iki veya daha çok hukuk kişisi arasında bağitlanan, taraflarınca bağlayıcı olması için yapılan ve bağlayıcı olduğu düşünölen, en az bir tarafı için uluslararası hukuka tâbi olan rızaî bir anlaşma olarak tarif etmiş; antlaşmaların uluslararası hukukta bir şekle bağli olmadığını, her ne kadar 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nde yazılılığa yer verilmiş olsa da örf ve âdet hukuku çerçevesinde sözlü ve hattâ işaretle bağitlanan anlaşmaların bağlayıcı olabildiğini, devlet uygulamalarında bu son türlerin önemli rol oynamasa da, genel antlaşma kavramından dışlanamayacaklarını ifade etmiştir.⁷⁸ Benzer şekilde, *Starke*, antlaşmaların bağitlandığı şeklin onların bağlayıcı niteliklerine hiçbir biçimde etki etmediğini belirtip, bu çerçevede yazılı olmalarının dahi bir zaruret kesp etmediğini dile getirmiştir.⁷⁹ *Aust*, antlaşmaların sözlü olmasının ne onların uluslararası hukukta geçerliliğini ne de 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nden bağımsız uluslararası hukuk kurallarının onlara uygulanmasını etkilediğini belirtmiş ve her ne kadar son derece nadir görölseler de devletler arasında sözlü anlaşmaların varlığının bilindiğine işaretle etmiştir.⁸⁰ *Wolfe* ise, antlaşmalar hukukuna dair birçok anlaşmazlığın olduğunu, anlaşmazlığın olduğu konular arasında antlaşma tanımının da yer aldığını belirttikten sonra 1933 tarihli Doğu Grönland'ın Hukukî Statüsüne İlişkin Dâvada Divanın Ihlen Demecini uluslararası taahhüt olarak nitelediğini, buna karşılık 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nde ise yazılılığın zarurî kılınmış olduğunu vurgulamıştır.⁸¹ *Gardiner* de, her

⁷⁷ Bkz. VERZIJL, s. 115.

⁷⁸ Bkz. BERNHARDT Rudolf, "Treaties", in Encyclopedia of Public International Law: History of International Law-Foundations and Principles of International Law-Sources of International Law-Law of Treaties, vol. 7, edited by Bernhardt, Amsterdam, 1984, s. 460. Bu yayının yeni basısında, bu sefer *Fitzmaurice* ise, uluslararası antlaşma tanımının 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nden çok daha geniş olduğunu; bu minvalde her ne kadar oldukça nadir görölseler de devletler arasında sözlü anlaşmaların yapıldığını ve bunların bağlayıcılıklarının uluslararası örf ve âdet kuralları çerçevesinde tanındığının altını çizmiştir. Bkz. FITZMAURICE, 2010, paragraf: 4.

⁷⁹ Bkz. STARKE Joseph Gabriel, Introduction to International Law, 10th Edition, London, 1989, s. 440.

⁸⁰ Bkz. AUST, 2000, s. 7; AUST, 2008, s. 9.

⁸¹ Bkz. WOLFE, s. 154.

ne kadar 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nde antlaşmalar için yazılılık öngörülmüş olsa da, sözlü anlaşmaların taraflarını bağladığı örneklerle rastlandığını zikretmekten geri kalmamıştır.⁸² *Shaw*, uluslararası hukukta bir antlaşmanın mevcudiyeti için herhangi bir şekil zorunluluğu olmadığını altını çizmektedir.⁸³ Türk Hukukunda⁸⁴ meselâ *Sur* 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nde antlaşmanın tanımına ilişkin olarak yazılılık unsurundan bahsedilmiş olursa da irade beyanlarını saptayan bir belgenin bulunmasının antlaşmaların geçerlilik koşulu olmadığını vurgulamıştır.⁸⁵ Uluslararası alanda sözlü anlaşmalara dair *Aksar*'ın yaptığı açıklamalarda da şu belirleme ön plâna çıkmaktadır: "... uluslararası antlaşmalar hukuku düzenlemeleri ve uluslararası hukuk kişilerinin uygulamaları dikkate alındığında, irade beyanlarının sözlü gerçekleştirildiği andlaşma örneklerine de, pek sık olmamakla birlikte, rastlanılmaktadır".⁸⁶

Yukarıda sıralanan tüm bu görüşlere karşılık, bazı yazarlar, bilhassa 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin ilgili düzenlemesini de vurgulayarak, öncelikle uluslararası antlaşmaların yazılı olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ancak, bu yazarlar müteakip açıklamalarında sözlü anlaşmaların geçerli olacağı hususunu da açıklıkla dile getirmektedir. Bu minvalde Türk doktrininde *Tütüncü* ve meslektaşları, bir antlaşmayı diğer uluslararası anlaşmalardan ayıran hususun yazılılık olduğunu vurgulamışlardır.⁸⁷ Ancak, yazarlar, öncesinde genel olarak anlaşmayı tanımlayıp, uluslararası hukukta anlaşmanın yazılı veya sözlü olma gibi bir zorunluluğa tâbi olmadığını altını da çizmişlerdir.⁸⁸ Benzeri bir yaklaşıma 20'nci yüzyılın başında eserini ortaya koyan *Fiore*'de de rastlanmaktadır. *Fiore* uluslararası antlaşmaları tanımlarken yazılılığa açıkça bir koşul olarak yer vermiş, şekle ilişkin müteakip açıklamalarında ise evveli-

⁸² Bkz. GARDINER, s. 62.

⁸³ Bkz. SHAW Malcolm N., *International Law*, 8th Edition, Cambridge, 2017, s. 686.

⁸⁴ Ayrıca bu konuda bkz. AYBAY, s. 70-71; AYBAY & ORAL, s. 69-70; PAZARCI, 2017, s. 127. İlâveten bkz. CAŞIN, s. 24.

⁸⁵ Bkz. SUR, s. 24.

⁸⁶ Bkz. AKSAR, *Teoride ve Uygulamada ...*, s. 119.

⁸⁷ Bkz. TÜTÜNCÜ *et al.*, s. 77.

⁸⁸ Bkz. *ibid.* 72.

yatla uluslararası antlaşmaların yazılı olarak bağitlanması gerektiğini belirtmiş; ancak sonrasında zorlanmadan kanıtlanabilme ve bu kanıtla rahatlıkla ulaşılabilme koşullarıyla belirli konularda uluslararası yükümlülükleri yükleyebilmeye yetkili kişilerce akdedilen yazılı olmayan sözlü anlaşmaların da geçerli olabileceğine işaret etmiştir.⁸⁹ 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi tanımını ön plânda tutan yazarlardan *Ott* da, her ne kadar uluslararası hukukta bağlayıcılığı haiz sözlü anlaşmaların olması muhtemel olsa da, içeriklerinin ve taraflar için hukukî kesinliklerinin her daim sorgulanır nitelikte olabileceğine işaret etmiştir.⁹⁰

Öte yandan, doktrinde bazı yazarların yazılı olmayan belgelerin antlaşma niteliğine karşı çıktıkları veya en azından yazılılık dışındaki belgelere dair bir açıklama getirmediikleri de gözlenmektedir. *Rousseau*'nun antlaşma teriminin sözlü anlaşmaları kapsayacak şekilde genişletilmesine karşı çıktığının ve bu minvalde bir antlaşmayı "bir prosedür işlemi" (*une opération à procédure*) olarak mütalâa ettiğinin altı çizilmelidir.⁹¹ *Greig*, uluslararası antlaşmalara dair tanımın unsurlarını verirken, yazılılığın açıkça bunlardan biri olduğunu ifade etmiş; müteakiben de, her ne kadar kesin bir biçimde uluslararası hukukta antlaşmalar bağlamında yazılılığın bir zaruret olarak aradığının söylenemeyeceğine işaret etmiş olsa da, ispat sorunu bir yana, tamamen sözlü bir anlayışa ulaşılmasının tarafların resmî olarak bağlayıcı bir ayarlamaya girmek istemediklerinin bir kanıtı olduğunu da vurgulamıştır.⁹² *Boczek* de, bu kapsamda yer verilen diğer bazı yazarlar gibi, antlaşmalara dair açıklamalarda bulunurken sadece yazılılığın temel olduğuna işaret etmiştir.⁹³

Görüldüğü üzere, antlaşmalar hukuku genel çerçevesinde sözlü anlaşmaların varlığını açıkça tanıyan yazarlar bir yana, burada yazarların, esasen özünde yazılı olmayan uluslararası anlaşmaların geçerliliğine

⁸⁹ Bkz. FIORE Pasquale, *International Law Codified and Its Legal Sanction or the Legal Organization of the Society of States*, Translation from the 5th Edition by Borchard, New York, 1918, s. 328 ve s. 335, paragraflar 744, 764 ve 768. Ayrıca, bkz. *supra* dipnot: 21.

⁹⁰ Bkz. OTT, s. 190.

⁹¹ *Rousseau*'nun görüşlerinin aktarımına dair bkz. McNAIR, s. 9 dipnot: 1.

⁹² Bkz. GREIG, s. 451.

⁹³ Bkz. BOCZEK Boleslaw Adam, *The A to Z of International Law*, Lanham, 2010, s. 30.

veya antlaşmalar hukukunun temel kurallarının bunlara da uygulanabileceği hususuna karşı çıkmadıkları görülmektedir. Bu minvalde, yazarlar ya sadece temelde 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin düzeninden yola çıktıkları veya en azından sözlü anlaşmalar açısından ispat gibi pratik nedenler çerçevesinde konuyu ele alarak bir değerlendirmede buldukları mütalâa edilebilecektir.

Tüm bu anlatılanlara ilâve etmek gerekir ki, *Qin* de, yaptığı inceleme sonucu, iki farklı görüş açısından esasen sözlü anlaşmaların hukukî bağlayıcılığı konusunda ve dayandıkları uluslararası hukuk kuralına ilişkin bir ayrışım olmadığını; buna karşılık ilk görüşe göre sözlü anlaşmaların birer antlaşma olarak kabul edilerek genel olarak 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi kurallarının uygulanmasının savunulduğunu, ikinci görüşe göre ise sözlü anlaşmaların antlaşma olarak nitelendirilmediğini ancak yine de 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi kurallarının bunlar için de geçerli olacağını kabul edildiğini vurgulamıştır.⁹⁴

V. Yazılı Olmayan Uluslararası Anlaşmalara Dair Örnekler ve Değerlendirmeler

Antlaşmaların şekline dair pozitif hukuk kuralları, içtihat ve doktrin incelendikten sonra yazılı olmayan uluslararası anlaşma örneklerinin incelenmesi yerinde bir pratik olacaktır. Bu inceleme uluslararası hukukta yazılı olmayan şekilde anlaşma yapılıp yapılmadığını ve eğer yapıyorsa buna karşı tutumun ne olduğunu sergilemesi bakımından önemlidir. Yazılı olmayan uluslararası anlaşmalara ilişkin incelemeyi iki ana başlık altında toplamak uygun olacaktır: Sözlü anlaşmalar ve işaret yoluyla gerçekleştirilen anlaşmalar.

⁹⁴ Bkz. QIN, s. 470-471. Nitekim sözlü anlaşmaların uluslararası hukukta nadir de olsalar varlıklarını kabul eden *McNair* bile bunların "antlaşma" olarak nitelendirilmesinin büyük ölçüde "uygunsuz" (*inconvenient*) olacağını, bugüne kadar mevcut sistemin yazılılık üzerine kurulmuş olduğunu veya en azından böyle bir beklentinin bulunduğunu ve ağızdan çıkan sözler için onlara antlaşmalar gibi bir etkinin tanınmasının büyük güçlükleri beraberinde getireceğini ifade etmiştir. Bkz. McNAIR, s. 7. İlâve edilmelidir ki, yazar, müteakiben sözlü anlaşmaların siyasi olarak sakıncalardan da bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Bkz. *ibid.*, s. 7-8.

A. Sözlü Anlaşmalara Dair Örnekler ve Değerlendirmeler

Uluslararası antlaşmalar hukuku alanında ilk sözlü anlaşma örnekleri arasında Pontus Kralı *Mithridates* ile Romalı General *Sulla* arasında M.Ö. 84 yılında bağtlanan anlaşmaya yer verilmektedir.⁹⁵ Doktrin tarafından sıklıkla zikredilen sözlü anlaşma örneklerinden biri de 870 yılında Cesur Charles ile Kral Ludwig arasındaki anlaşmadır.⁹⁶ 1559 tarihli Cateau-Cambrésis Antlaşmaları'nın görüşmeleri sırasında sonradan akdedilen iki Antlaşma harici, müzakerecilerin sözlü bir anlaşmaya vardıkları da iddia edilmektedir.⁹⁷ Bilinen bir diğer sözlü anlaşma örneği ise, Rus Çarı *Büyük Petro* ile Brandenburg Prensi *III. Frederick* arasında Pillau'da 1697 yılında yemin çerçevesinde bağtlanan mütteliklik anlaşması olmaktadır.⁹⁸ *McNair*, 1715-1716 tarihleri arasında vuku bulan Silezya Borç Hâdisesi olarak kayıtlara geçen taahhütleri sözlü anlaşma örneği olarak nitelendirmektedir.⁹⁹ 31 Ocak 1882 tarihli ticaret anlaşmasının uzatılmasına ilişkin Avusturya-Macaristan maslahatgüzarı ile Fransa Dışişleri Bakanı arasında 1883 yılında bağtlanan sözlü anlaşma bu konudaki diğer bir örneği teşkil etmektedir.¹⁰⁰ Amerikan vatandaşlarının Haiti'ye karşı şikâyetlerinin hakemliğe sunulmasına dair 25 Ocak 1885 tarihli sözlü tahkim de yine sözlü anlaşma örnekleri arasında doktrin tarafından gösterilmektedir.¹⁰¹ İcraî Anlaşmaların (*Executive Agreements*)¹⁰² her zaman yazılı

⁹⁵ Bkz. GARNER, s. 494; SCHMALENBACH Kirsten, "International Agreements not within the Scope of the Present Convention", in Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary, 2nd Edition, edited by Dörr & Schmalenbach, Berlin, 2018, s. 57.

⁹⁶ Bkz. GARNER, s. 494; "Article 5. Form of a Treaty—Comment", s. 728; WIDDOWS, 1981, s. 117; SCHMALENBACH, s. 57.

⁹⁷ Bkz. GREWE Wilhelm G., The Epochs of International Law, Translated & Revised by Byers, Berlin, 2000, s. 155-156 ve s. 160.

⁹⁸ Bkz. OPPENHEIM, s. 551; "Article 5. Form of a Treaty—Comment", s. 729. Ayrıca bkz. GARNER, s. 494; DETTER, s. 26; WIDDOWS, 1981, s. 117; SCHMALENBACH, s. 57.

⁹⁹ Bkz. McNAIR, s. 7-8. Ayrıca, bkz. SATOW Ernest, The Silesian Loan and Frederick the Great, Oxford, 1915, s. 90-91.

¹⁰⁰ Bkz. BASDEVANT Jules, "La conclusion et la rédaction des traités et des instruments diplomatiques autres que les traités", Recueil des cours, vol. 15, 1927-V, 1927, s. 553 dipnot: 2; GARNER, s. 494.

¹⁰¹ Bkz. BASDEVANT, s. 553 dipnot: 2.

¹⁰² Bu minvalde, icraî anlaşmalar, en basit hâliyle, Amerika Birleşik Devletleri özelinde gündeme gelen ve bazı konuları Kongrenin müdahalesinden uzak tutarak doğrudan

olarak akdedilmediğine işaret eden *Hyde* de, bu minvalde, Dışişleri Bakanı *Root* ile Japonya Büyükelçisi arasında 1907 yılında Birleşik Devletler dâhilindeki Japon işçi göçüne dair sınırlandırmaya ve kontrole ilişkin anlaşmanın yazılı olarak yapılmadığına dikkat çekmiştir.¹⁰³ Konuya ilişkin bir diğer örnek 1936 yılında Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa arasında parasal konulara dair bir anlaşmanın telefon vasıtasıyla bağitlanmasına ilişkindir.¹⁰⁴ Örneği verilen uluslararası alandaki bir başka sözlü anlaşma, İspanyol devlet başkanı General *Franco* ile Portekiz devlet başkanı General *Salazar* arasında sözlü akdedildiği belirtilen askerî müdahaleye dair 23 Ekim 1949 tarihli anlaşmadır.¹⁰⁵ SSCB Bakanlar Konseyi Başkanı ile Federal Almanya Başbakanı arasında Eylül 1955 tarihinde Alman savaş esirlerinin dönüşüne izin verilmesi koşuluyla diplomatik ilişkilerin kurulması hususuna dair varılan sözlü anlaşma bu konudaki verilen bir diğer örneği teşkil etmektedir.¹⁰⁶ Öte yandan, 1969 yılında Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı *Zhou en Lai* ile SSCB Başkanı *Kosygin* arasında akdedilen Beijing Havaalanı Müzakere Anlaşması'nın da sözlü anlaşma örnekleri arasında yerini aldığı belirtilmektedir.¹⁰⁷ Mısır ile İsrail arasında

---

Başkan tarafından daha hızlı bir biçimde hayata geçirilmesi için düzenlenen anlaşmalar olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte, uluslararası düzlemde “idarî anlaşmalar” (*administrative agreements*) olarak mütalâa edilen bazı anlaşmaların, genel olarak yükümlülük öngören nitelikleri olmadığı için her ne kadar hukukî statüleri tartışmalı olsa da, sözlü örneklerine rastlanmaktadır. Meselâ, Hollânda'nın Avusturya Büyükelçisi ile Avusturya'nın Gizli Servis Müdürü arasında Rus casusu olduğu iddia edilen bir kişinin yakalanması için sözlü anlaşmaya varılması bu konudaki örneklerden birini oluşturmaktadır. Bkz. KLABBERS, 1998, s. 21-22. Ancak, bu tür anlaşmaların, sözlü olup olmamaları ile ilgili husus bir yana, nitelikleri çerçevesinde uluslararası antlaşma olarak değerlendirilebilmelerinin oldukça güç olduğu ifade edilmelidir. Meselâ, yine bu konuya ilişkin örnekte de verilen Hollânda uygulamalarını içeren birtakım açıklamalar için bkz. AUST, 1986, s. 796.

¹⁰³ Bkz. HYDE Charles Cheney, *International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States*, vol II, Boston, 1922, s. 33 dipnot: 3 (dipnotun başlangıcı bir önceki sayfadan (32) başlamaktadır).

¹⁰⁴ Bkz. KLABBERS, 1998, s. 50 dipnot: 72. Ayrıca, bkz. GOULD, s. 304.

¹⁰⁵ Bkz. “Article 5. Form of a Treaty—Comment”, s. 729; WIDDOWS, 1981, s. 117; QIN, s. 472.

¹⁰⁶ Bkz. QIN, s. 472-473.

¹⁰⁷ 1969 tarihli Beijing Havaalanı Müzakere Anlaşması'nın bağitlanması başta olmak üzere bu anlaşma ile ilgili ayrıntılı açıklama ve değerlendirmeler için bkz. QIN, s.

Sina Yarımadası'na dair anlaşma imzalanırken, ayrıca gizli bir sözlü anlaşmanın da bağitlandığı ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Derin Deniz Yatağına Dair Belçika, İtalya, Hollânda, Kanada, SSCB arasında bağitlanan Anlaşmanın imza aşamasında Kanada Delegates tarafından yapıldığı dile getirilen ve katılan diğer tüm delegelerce de kabul edilen bir paragraflık sözlü bildirinin de doktrinde bir sözlü anlaşma olarak nitelendirildiği gözlenmektedir.¹⁰⁹ Son olarak, *Seystersted*'in aralarında Dünya Sağlık Örgütü ve onun kabul edebileceği Tüzükler de dâhil olmak üzere, birçok uluslararası örgüt tarafından bünyelerinde kabul edilen belirli bazı düzenlemelerin sözlü anlaşma vasfında nitelendirilebileceğini ifade ettiğine işaret edilebilir.¹¹⁰

Konuya ilişkin olarak bir örnek de ülkemizden vermek mümkündür. Bu minvalde, uluslararası doktrin tarafından değinilen dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı *Nihat Erim* ile Amerika Birleşik Devletleri Başkanı *Nixon* arasında Türkiye'nin talep ettiği silâhların verilmesi ve yardımların yapılması karşılığında Türkiye'nin afyon üretiminin yasaklanacağına dair sözlü anlaşma ülkemiz açısından önemli bir örneği teşkil etmektedir.¹¹¹

Uluslararası antlaşmalar hukuku çerçevesinde sözlü anlaşma örneklerinden en yakın tarihlilerinden biri Danimarka Başbakanı ile Finlandiya Başbakanı arasında 1992 tarihinde telefon kullanılarak gerçekleştirilmiş olan anlaşma olmaktadır.¹¹² Büyük Kuşak'a Danimarka tarafından

---

474-476. İlâve edilmelidir ki, anılan bu Anlaşma'nın Çin Halk Cumhuriyeti makamlarınca çeşitli zamanlarda bağlayıcılığı açıkça kabul edilmiştir.

¹⁰⁸ Bkz. QIN, s. 473.

¹⁰⁹ Bkz. KIMBALL Lee A., "Belgium-Canada-Italy-Netherlands-Union of Soviet Socialist Republics: Agreement on the Resolution of Practical Problems with Respect to Deep Seabed Mining Areas, and Exchange of Notes between the United States and the Parties to the Agreement", *International Legal Materials*, vol. 26/6, 1987, s. 1508. Ayrıca, bkz. GAUTIER, s. 40 dipnot: 38.

¹¹⁰ Bkz. SEYERSTED Finn, *Common Law of International Organizations*, Leiden, 2008, s. 225-229.

¹¹¹ Bu örneğin aktarımına dair bkz. KOLB, s. 17.

¹¹² Buna karşılık, bazı yazarlar Finlandiya ve Danimarka Başbakanlarının telefonda ulaştıkları bu irade uyuşmasının sözlü bir anlaşma değil de sadece "siyasî bir taahhüt" (*a political commitment*) olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. HOLLIS Duncan B. &

yapılması plânlanan köprüye itiraz eden Finlandiya konuyu Uluslararası Adalet Divanına taşımış; dâvanın sözlü aşamasının başlamasından sadece 11 gün evvel iki devletin başbakanları telefonda bir anlaşmaya varmıştır. Bu bağlamda, belirli bir tazminat karşılığında, Finlandiya, dâvayı Uluslararası Adalet Divanının listesinden çekmeyi kabul etmiştir.¹¹³

Yukarıda sıralanan örneklerin de açıkça gösterdiği üzere, her ne kadar yazılı antlaşmalar kadar sık olmasa da, devletler arasında uluslararası sözlü anlaşmaların bağitlandığı fark edilmektedir. Ancak, verilen tüm bu örnekler bir kenara, uluslararası hukuk düzleminde sözlü anlaşmalara dair tartışılması gereken bazı hususlar söz konusudur. Bunlardan ilki ve hattâ en önemlisi, sözlü anlaşmanın da, tıpkı diğer uluslararası antlaşmalarda olduğu gibi, tarafların açık bir biçimde bağlanma rızalarını ortaya koyması gereğidir.¹¹⁴ Bu çerçevede, devletlerini bağlamaya yetkili kişiler görüşme yaparlarken, kullandıkları dil ve ifadeler oldukça önem arz eder. Konuya dair meselâ 1905 yılında dönemin Amerika Birleşik Devletleri Savaş Bakanı *Taft* ile Japonya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı konumundaki *Katsuro* arasında gerçekleştirilen muhaverelerde her ikisinin kullandığı dil göz önüne alınarak devletlerini bağlama niyetlerinin olmadığı kabul

---

NEWCOMER Joshua J., “‘Political’ Commitments and the Constitution”, *Virginia Journal of International Law*, vol. 49/3, 2009, s. 527 ve dipnot: 78.

¹¹³ Bkz. “The Oral Agreement between Finland and Denmark on the Passage through the Great Belt Dispute: Finland and Denmark Reach a Friendly Settlement in the Dispute Regarding the Great Belt Bridge”, *Finnish Yearbook of International Law*, vol. 3, 1992, s. 610 ve s. 612-613; KOSKENNIEMI Martti, “International Court of Justice: Order Discontinuing the Proceedings in Case Concerning Passage through the Great Belt (*Finland v. Denmark*) [September 10, 1992]—Introductory Note”, *International Legal Materials*, vol. 32/1, 1993, s. 101-103, özellikle s. 103 paragraf: 9. Ayrıca, bkz. AUST, 2000, s. 7; GARDINER, s. 62; AUST, 2008, s. 9; AYBAY, s. 71 dipnot: 75; AYBAY ve ORAL, s. 70 dipnot: 50; SCHMALENBACH, s. 57.

¹¹⁴ İncelenen konu olan sözlü anlaşmalar bir yana, devletlerin herhangi bir biçimde taahhüt altına girmesinde kendi rızalarının mutlaka olması gerekmektedir. Bu minvalde, Uluslararası Adalet Divanı 1961 tarihli Preah Vihear Tapınağı Dâvası’nda (İlk İtirazlar), her ne kadar doğrudan antlaşmalarla ilgili olmasa da uluslararası hukukta esas olarak tarafların niyetlerinin temel önemi haiz olduğunun ve bu itibarla hukukça belirli bir şeklin ortaya konulmadığının, tarafların, niyetlerinin açıkça anlaşılabilirdiği her şekli kullanmakta serbest olduklarının altını çizmiştir. Bkz. “Case Concerning the Temple of the Preah Vihear (*Cambodia v. Thailand*)—Preliminary Objections”, Judgment of 26 May 1961, s. 31 via <https://icj-cij.org/public/files/case-related/45/045-19610526-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 17/09/21).

edilmiştir.¹¹⁵ Bu minvalde, yazılı olmayan anlaşmaların da, yazılı olanlar gibi antlaşma olarak değerlendirilebilmeleri, kuşkusuz, antlaşma olmanın temel koşullarını sağlamalarına bağlı olacaktır.

Ele alınacak bir diğer husus ise, sözlü anlaşmaların nasıl yapıldığına dairdir. Daha açık ortaya koymak gerekirse, sorulacak soru, sözlü anlaşmanın sadece tarafların karşılıklı bir araya gelmesiyle mi gerçekleştirileceği yoksa bir vasıta kullanılarak da sözlü anlaşmanın gerçekleştirilebilmesinin mümkün olup olmadığı sorunsalıdır. Sözlü anlaşmanın, belki de anlamının niteliği gereği, taraflarca yüz yüze yapılması beklense de, çeşitli araçlar kullanılmak suretiyle, yâni fiilî olarak yüz yüze olmadan da yapılabileceği ifade edilmelidir. Bu çerçevede, kullanılacak araçlar arasında telefon ilk akla gelen olmaktadır.¹¹⁶

Bir diğer husus, sözlü anlaşmaların kayıtlanmasına dairdir. Başka bir deyişle, sözlü anlaşmaların bir biçimde yazıya geçirilmesi onları yazılı anlaşma hâline getirir mi? Nitekim bu sorunun antlaşmalar hukukunun kodifikasyonu çalışmaları sırasında meselâ *Fitzmaurice* tarafından da gündeme getirilmiş olduğu takip edilmektedir. Bu minvalde, *Fitzmaurice*, sözlü bir anlaşmanın, taraflarının bilgisiyyle ve taraflarının niyetleri çerçevesinde veya onlardan biri tarafından gizli biçimde bir diske veya teybe kayıt edilmesinin bu tür anlaşmaları yazılı hâle getirip getirmeyeceğini sormuştur.¹¹⁷ Bu soruya cevap vermek sanıldığı kadar kolay değildir. Ancak, bu durumda her bir somut olayın ayrı değerlendirilmesinin daha isabetli olacağı mutlaklıdır. Bununla beraber, bakıldığında, sözlü an-

¹¹⁵ Bu minvalde, *Taft*'ın tüm muhavere boyunca, *Katsuro*'nun ise muhaverenin büyük bölümünde devletleri için belirli hukukî hak ve yükümlülük doğurmaya yönelik niyet ortaya koymayan "bakış açısı" (*view*), "görüş" (*opinion*), "gözlem" (*observation*) gibi ifadeler kullandıkları gözlenmiştir. Bu konuda bkz. CHAY Jongsuk, "The Taft-Katsura Memorandum Reconsidered", *Pacific Historical Review*, vol. 37/3, 1968, s. 321-326, özellikle s. 323. Genel olarak, anlaşmalarda kullanılan mutad dile ilişkin açıklamalar için meselâ bkz. GARDINER, s. 59.

¹¹⁶ Nitekim metin içerisinde, sözlü anlaşmalara dair verilen örnekler arasından ikisinin ilgili yetkililer arasında telefon üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bkz. *supra* dipnot: 104 ve 113. Öte yandan, bu husus doktrin tarafından da ortaya konulmaktadır. Bkz. KLABBERS, 1998, s. 50 dipnot: 72. Sözlü anlaşmalar için telefon dışında, belki akla getirilebilecek diğer araçlar telsiz veya *walkie-talkie*ler olarak düşünülebilir.

¹¹⁷ *Fitzmaurice*'nin sorusunun aktarımı için bkz. KLABBERS, 1998, s. 50.

laşmaların kayda alınmayacağı gibi bir husus ne hukuk kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır ne de doktrinde belirtilmiştir. Öte yandan, meselâ *Ihlen* Demeci olarak bilinen yukarıda da kısaca değinilen Doğu Grönland Dâvası'nda *Ihlen*'in, söz konusu demecini yazılı hâle getirip Norveç Hükûmetine sunduğu aktarılmaktadır.¹¹⁸ Diğer bir deyişle, *kanımızca*, sözlü anlaşmanın kayıtlanması mümkündür ve kayıtlanması onun yazılı antlaşma olduğu anlamına gelmeyecektir, meğerki tarafların bu yönlü rızası bulunsun.¹¹⁹ Nitekim 1936 tarihli İngiliz-Mısır Müttefiklik Antlaşması müzakereleri esnasında gerçekleştirilen bir demeci örnek veren *McNair*, bu örneği verirken bir antlaşmanın müzakereleri esnasında usûlüne göre yetkilendirilmiş temsilci tarafından verilen sözlü bir demecinin karşı tarafın temsilcisi tarafından kabul edilmesinin ve resmî şekilde zapta alınmasının antlaşmaya eşit olduğunu ifade etmekten geri kalmamıştır.¹²⁰

Son olarak değerlendirilmesi gereken husus, sözlü bir anlaşmaya başka devletlerce sonradan katılımın olup olmayacağıdır. Doktrinde *Gould* bunun mümkün olduğunu, yukarıda da belirtilen, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa arasında sözlü olarak 1936 yılında bağıtlanan parasal konulara ilişkin Anlaşma'ya ertesini gün Belçika'nın, iki ay sonra da Hollânda ve İsviçre'nin katılması örneğiyle desteklemiştir.¹²¹

¹¹⁸ *Ihlen*'in, bu minvalde hem Danimarka talebini hem de kendi cevabını bir zapta (*minutes*) geçirdiği açıkça belirtilmektedir. Bkz. Karar Metni, *supra* dipnot: 57, s. 69. İlgili zaptın metni için bkz. ECKART, s. 94-95.

¹¹⁹ Nitekim doktrinde, Macaristan ve Romanya arasında hâsıl olan hıyar hakkına dair 1927 tarihli uyuşmazlıkta (*optant case*) Romanya iki devlet arasındaki muhavereleri sözlü bir anlaşma olarak nitelendirmeye çalışmışken, Macaristan'ın bunu inkâr ettiği belirtilmiştir. Konu hakkında bkz. GARNER, s. 496. Ayrıca bkz. VERZIJL, s. 109. Bu çerçevede, bu hadiseyi aktaran *Garner*, müteakiben şu tespitite bulunmuştur: "*Eğer anlaşmanın şartları tüm taraflarca geçerliliği ve doğruluğu kabul edilen bir zaptla kayıt altına alınmışsa, anlaşma için daha fazla bir kanıtı ihtiyaç yoktur*". Bkz. GARNER, s. 497.

¹²⁰ Bkz. McNAIR, s. 8 dipnot: 2 (2 no'lu bu dipnot bir önceki sayfadan başlıyor).

¹²¹ Bkz. GOULD, s. 304.

B. İşaret Yoluyla Gerçekleştirilen Uluslararası Anlaşmalara Dair Örnekler ve Değerlendirmeler

Uluslararası antlaşmaların sözlü olabileceği gibi aynı zamanda işaretlerle bile olabileceği doktrinin genelinde kabul edilmektedir.¹²² Bu minvalde, uluslararası bir antlaşmanın hareketle, işaretle olabileceğine dair verilen en yaygın örnek¹²³ silâhlı çatışmalar sırasında bir tarafça beyaz bayrak sallanması ve silâhlı çatışmanın karşı tarafının da buna göre davranması örneğidir.¹²⁴ Buna karşılık, doktrinde bazı yazarlar, bu örneğin bir antlaşma teşkil etmediğini, beyaz bayrağın sallanmasının sadece uluslararası insancıl hukuk kurallarının bir parçasını teşkil ettiğini bildirmektedir.¹²⁵ Oysa kanımızca beyaz bayrak sallanması, evet uluslararası insancıl hukukun bir kuralıdır, ancak bu durum onun aynı zamanda uluslararası hukuk çerçevesinde bir anlaşma özelliği sergilemesini engellemektedir. Uluslararası bir antlaşma için mevcut koşulların sağlanması bakımından, daha açık ifadesiyle iki uluslararası hukuk kişisi arasında vuku bulan bir silâhlı çatışmada, taraflardan birinin beyaz bayrak sallaması ve

¹²² Bkz. HALL, s. 343; OPPENHEIM, s. 550-551; ROSS, s. 211; BERNHARDT, s. 460; RUTER, s. 30. Ayrıca bkz. *infra* dipnot: 124.

¹²³ Bkz. OPPENHEIM, s. 550-551; ROSS, s. 211; DETTER, s. 26; DICKE Detlev Chr., "The Heleanna Case and International Lawmaking Treaties: A New Form of Concluding a Treaty?", *American Journal of International Law*, vol. 69/3, 1975, s. 628. Türk doktrininde bu konuda bkz. PAZARCI, 2017, s. 127. Ayrıca bkz. *infra* dipnot: 128.

¹²⁴ Uluslararası silâhlı bir çatışmada veya savaşta beyaz bayrak sallanmasının bir anlaşma teşkil ettiği görüşünün eskilere dayandığı belirtilmelidir. Meselâ *Grotius*, örf ve âdet gereği bazı anlamları olan sessiz işaretlerden bahsetmiş ve bu bağlamda da antik dönemde baş bağlarının ve zeytin dallarının, Makedonyalılar arasında mızrakların havaya kaldırılmasının veya Romalılar arasında kalkanların başın üzerinde tutulmasının teslim anlamını taşıdığına işaret etmiş; müteakiben kendi döneminde beyaz bayrak kullanılmasının üstü kapalı barış müzakereleri için bir talep olduğuna değinerek bunun ağızdan çıkan bir sözle yapılmasından daha az bağlayıcılık taşımadığına da işaret etmiştir. Bkz. Hugo Grotius, *De jure belli ac pacis*, Translated by Kelsey, Oxford, 1925, Book III Chapter XXIV Section V, s. 858-859. Yaklaşık bir yüz yıl sonra *Vattel Grotius*'a atıfla beyaz bayrak örneğini yenilemiştir. Bkz. VATTEL de Emmerich, *The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conducts and Affairs of Nations and Sovereigns, with There Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury*, Translated by Nuggent, Indianapolis, 2008, Book II Chapter XV Section s. 234 395.

¹²⁵ Bkz. AYBAY, s. 71 dipnot: 76; AYBAY & ORAL, s. 69 dipnot: 49.

bunun da söz konusu silâhli çatışmayı sonlandırması kanımızca bir anlaşmanın varlığı için gerekli ve yeterli olarak kabul edilebilecektir. Sonuçta bu hareket mevcut bir uluslararası hukuk ilişkisinden, yâni kabaca savaş hâlinde onu sonlandırmak veya en azından ara verdirmek suretiyle bir başka hukuk ilişkisine geçilmesini sağlayan bir irade beyanıdır. Beyaz bayrak sallanmasının aynı zamanda uluslararası insancıl hukukta bilinen ve kabul gören bir norm olması, onun aynı zamanda uluslararası hukuka tâbi olduğunu da göstermektedir ki, bu da yine uluslararası antlaşmalar hukuku çerçevesinde antlaşmanın kurucu unsurlarından birini teşkil etmektedir. İlâve etmek gerekir ki, yazılı olmayan bir normun yazılı hâle getirilmesi, daha açık bir ifade ile bu konuda bir irade birliğinin yakalanması antlaşmaların olağan gelişim ve sonuçlarındandır.

Hall, bir tarafın belirli bir hareketle ilgili olarak onu yapma veya yapmama şeklinde ortaya koyduğu niyetini, karşı tarafın da bir taahhüt oluşturacak şekilde kabul etmesiyle birlikte bu tür bir kabulün açıkça belli olduğu anda geçerli bir anlaşmanın doğacağını belirtmiş ve devamında da açıkça anlaşılacak şartıyla sınırlı amaçlarla bir işaretin dahi sözleşme olarak addedilebileceğini vurgulamıştır.¹²⁶

Hareket veya işaretle dahi uluslararası anlaşmaların yapılabileceğini kabul eden yazarlardan biri, *Reuter* ise, hareketlerin temelde aktif olması üzerinde durmuş ve pasif bir hareketin sözlü anlaşma olarak nitelendirilmesinin iki temel sebepten ötürü tartışmalı olduğuna işaret etmiştir. Yazar, her ne kadar pasif hareketlerden yükümlülük doğabilecek olsa da bunu bir anlaşmaya dayandırmanın zorluğunu ilk neden olarak gösterirken; hükûmetlerin, rızalarını yeterli derecede açık olarak ortaya koymayan veya bu yönlü âmirane niteliği haiz olmayan yükümlülüklerle bağlanmak istemeyecekleri hususunu ise ikinci temel neden olarak belirtmiştir.¹²⁷ Kısaca, bizim de haklı bulduğunuz üzere, bir hareket veya işaretle anlaşma yapılmasında aktif olunması önemli bir belirleyici unsur teşkil etmektedir.

Sonuçta, doktrinde, çok nadir durumlarda olsa bile işaretle dahi uluslararası anlaşma yapılabileceğinin dile getirildiği görülmektedir. Bu

¹²⁶ Bkz. HALL, s. 343-344.

¹²⁷ Bkz. REUTER, s. 30.

minvalde, *Aybay* ve *Oral*, her ne kadar beyaz bayrak örneğinin işaretle anlaşma örneği teşkil ettiğine karşı çıkmış olsalar da¹²⁸, günümüze dair işaretle yapılabilecek anlaşmaya ilişkin *devletlerin temsil edildiği bir uluslararası konferansta oy kullanma aşamasında bir devlet temsilcisinin başka bir devlet temsilcisiyle işaretleşerek kabul ya da ret yönünde oy kullanması*¹²⁹ şeklinde bir örnek geliştirmek suretiyle bu ender olasılığın varlığını yine de ortaya koymuşlardır.¹³⁰

SONUÇ

Yapılan bu kısa analizin de sergilediği üzere, her ne kadar 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin antlaşma tanımında açıkça yazılılıktan bahsedilmiş olsa da doktrin ve devlet uygulamaları incelendiğinde uluslararası hukukta bu şekilde bir zorunluluğun bulunmadığı sonucuna rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Nihayetinde antlaşmanın tanımı için yazılılıktan bahsedilen 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin ilgili bazı maddelerinde dahi, uluslararası anlaşmaların yazılılık zorunluluğu olmadığına dair çıkartılabilecek düzenlemeleri içermesi bir yana, oluşum aşamasında gerçekleşen tartışmalardan da bu durumun açıklıkla ortaya çıkartılabileceği ifade edilmelidir. Belirtilmelidir ki, bir antlaşmanın varlığı veya tanımı onun şekline değil, doğrudan içeriğine bağlı olmalıdır. Bu minvalde, uluslararası bir antlaşma, en basit hâliyle, en az iki uluslararası hukuk kişisi arasında bağtlanmış uluslararası hukuka tâbi ve bir hukukî sonuç doğuracak şekilde bir hukuk durumunu yaratan veya mevcut bir durumu değiştirmeyi veya kaldırmayı amaçlayan irade beyanıdır.

Dikkatle vurgulanması gereken husus, ister 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi tanımı çerçevesinde, ister dışında olsun, yazılılığı savunan yazarların dahi uluslararası hukukta yazılı antlaşmaların dışında da bağtlanılabileceğini kabul ettikleri ve hattâ bu yazarların bunların geçerliliklerini

¹²⁸ Bkz. *supra* dipnot: 125. Yazarların, esasen, genel olarak işaretle anlaşmanın hukukî niteliğinin kuşkuğu olduğunun altını çizdikleri belirtilmelidir.

¹²⁹ Bkz. AYBAY & ORAL, s. 69 dipnot: 49.

¹³⁰ Dumanla işaretleşmenin de en azından belirli bir dönem ve belirli toplumlarda işaretle anlaşma için kullanılabilirdiği mütalâa edilebilecektir. Yine flama ve bayrakların kullanılması ile birlikte projektör, yansıtıcı veya fener gibi araçların kullanılmasıyla da işaret yoluyla anlaşma yapılabileceği düşünülebilir. Tabii ki, bunların yazılı olmayan anlaşmalar çerçevesinde gerçek kullanımlarına dair örneklerin varlığının olup olmadığı ayrı bir konudur.

dahi sorgulamadıkları görülmektedir. Tabii ki, antlaşmalar hukuku açısından yazılılığın mutlak uygulama olduğu ve ispat açısından çok daha tercih edilebilir bulunduğu inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Ancak, bu durum, ne kadar nadir görülürlerse görülsünler yazılı antlaşmalar dışında bir anlaşmanın olamayacağı anlamını taşımamaktadır. Nitekim devletlerin uygulamaları bu durumun aşikâr bir kanıtı niteliğini taşımaktadır. Sonuçta, yazılılığın mutlak olması veya tercih edilebilirliği ayrı, geçerlilik için bir koşul olarak görülmesi ise apayrı durumlardır. Bu sebeple, bu iki temel hususun karıştırılarak bir yoruma gidilmemesi gerekmektedir.

Son raddede ifade edilmelidir ki, her ne kadar nüanslar olsa da uluslararası hukukta adın bir öneminin olmadığı göz önüne alındığında, yazılı olmayan ancak ilgili uluslararası hukuk kişilerinin irade beyanlarının kesin olarak uzlaştığı ve bunun yine kesin olarak algılandığı her türlü anlaşma esasen özünde *geniş anlamıyla* birer uluslararası antlaşma niteliğindedir.

KAYNAKLAR

1919 tarihli Milletler Cemiyeti Misakı.

1928 tarihli Antlaşmalara Dair Havana Sözleşmesi.

1928 tarihli Pablo Nájera Dâvası.

1933 tarihli Doğu Grönland Hukukî Statüsüne Dair Dâva. (USAD)

1935 tarihli Antlaşmalar Hukukuna Dair Taslak Sözleşme.

1945 tarihli Birleşmiş Milletler Şartı.

1945 tarihli Uluslararası Adalet Divanı Statüsü.

1961 tarihli Preah Vihear Tapınağı Dâvası-İlk İtirazlar. (UAD)

1961 tarihli T.C. Anayasası.

1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi.

1982 tarihli T.C. Anayasası.

1986 tarihli Devletler ve Uluslararası Örgütler Arasındaki veya Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi.

1992 tarihli Finlandiya ve Danimarka Arasındaki Büyük Kuşak'tan Geçiş Dâvası. (UAD)

2006 tarihli Salini Construttori S.p.A. & Italstrade S.p.A. v. the Hashemite Kingdom of Jordan Hakemliği. (ICSID)

2018 tarihli Pasifik Okyanusu'na Çıkışı Görüşme Yükümlüğüne Dair Dâva. (UAD)

AKSAR Yusuf, Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk, 2. Baskı, Ankara, 2021.

AKSAR Yusuf, Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I, 6. Baskı, Ankara, 2021.

AUST Anthony, "The Theory and Practice of Informal International Instruments", International & Comparative Law Quarterly, vol. 35/4, 1986, s. 788-812.

AUST Anthony, Modern Treaty Law and Practice, Cambridge, 2000.

AUST Anthony, "Vienna Convention on the Law of Treaties (1969)", Max Planck Encyclopedia of Public International Law, on-line edite-

dited by Wolfrum, June 2006 via <https://opil.oup-law.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1498> (Erişim Tarihi: 01/07/17).

AUST Anthony, *Modern Treaty Law and Practice*, 2nd Edition, Cambridge, 2008.

AYBAY Rona, *Kamusal Uluslararası Hukuk*, Ankara, 2011.

AYBAY Rona & ORAL Elif, *Kamusal Uluslararası Hukuku*, İstanbul, 2016.

BASDEVANT Jules, "La conclusion et la rédaction des traités et des instruments diplomatiques autres que les traités", *Recueil des cours*, vol. 15, 1927-V, 1927, s. 535-644.

BATUM Süheyl & YÜZBAŞIOĞLU Necmi, *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, İstanbul, 1993.

BAXTER R.R., "International Law in 'Her Infinite Variety'", *International & Comparative Law Quarterly*, vol. 29/4, 1980, s. 549-566.

BEEMELMANS Hubert & TREVIRANUS Hans D, "National Treaty Law and Practice: Federal Republic of Germany", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 317-347.

BERNHARDT Rudolf, "Treaties", in *Encyclopedia of Public International Law: History of International Law-Foundations and Principles of International Law-Sources of International Law-Law of Treaties*, vol. 7, edited by Bernhardt, Amsterdam, 1984, s. 459-464.

BOCZEK Boleslaw Adam, *Historical Dictionary of International Tribunals*, Lanham, 1994.

BOCZEK Boleslaw Adam, *The A to Z of International Law*, Lanham, 2010.

BOTHA N.J., "National Treaty Law and Practice: South Africa", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 581-625.

BOUWER Jan G., "National Treaty Law and Practice: The Netherlands", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of*

- Monroe Leigh, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 483-536.
- BRANDON Michael, "The Validity of Non-Registered Treaties", *British Yearbook of International Law*, vol. 29, 1952, s. 186-204.
- BRAZIL P., "Some Reflections on the Vienna Convention on the Law of Treaties", *Federal Law Review*, vol. 6/2, 1975, s. 223-248.
- CAVALIER Germán, "National Treaty Law and Practice: Columbia", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 193-226.
- CHAY Jongsuk, "The Taft-Katsura Memorandum Reconsidered", *Pacific Historical Review*, vol. 37/3, 1968, s. 321-326.
- COPITHORNE Maurice, "National Treaty Law and Practice: Canada", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 91-121.
- ÇAŞIN Mesut Hakkı, *Uluslararası Andlaşmalar Hukuku*, İstanbul, 2020.
- ÇAĞIRAN Mehmet Emin, *Uluslararası Hukukta Devletin Tek Taraflı İşlemleri*, Ankara, 2005.
- DALTON Robert E., "National Treaty Law and Practice: United States", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 763-822.
- DEGAN Vladimir Djuro, "Unilateral Act as a Source of International Law", *Finnish Yearbook of International Law*, vol. 5, 1994, s. 149-266.
- DETTTER Ingrid, *Essays on the Law of Treaties*, Stockholm, 1967.
- DICKE Detlev Chr., "The Heleanna Case and International Lawmaking Treaties: A New Form of Concluding a Treaty?", *American Journal of International Law*, vol. 69/3, 1975, s. 624-628.
- ECKART Christian, *Promises of States under International Law*, Oxford, 2012.
- ELIAS Olufemi T., *The Modern Law of Treaties*, Leyden, 1974.

ERADES Lambertus, "Promulgation and Publication of International Agreements and Their Internally Binding Force in the Netherlands", in *Varia Juris Gentium: Liber Amicorum Jean Pierre Adrien François*, edited by Bos et al., Leyden, 1959, s. 93-99.

FIORE Pasquale, *International Law Codified and Its Legal Sanction or the Legal Organization of the Society of States*, Translation from the 5th Edition by Borchard, New York, 1918.

FITZMAURICE Malgosia, "The Identification and Character of Treaties and Treaty Obligations between States in International Law", *British Yearbook of International Law*, vol. 73, 2003, s. 141-185.

FITZMAURICE Malgosia, "Treaties", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, on-line edition, edited by Wolfrum, 2010 via www.mpepil.com (Erişim Tarihi: 04/10/10).

FITZMAURICE Malgorisa & MERKOURIS Panos, *Treaties in Motion: The Evolution of Treaties from Formation to Termination*, Cambridge, 2020.

GAJA Giorgio, "A 'New' Vienna Convention on Treaties between States and International Organizations or between International Organizations: A Critical Commentary", *British Yearbook of International Law*, vol. 58, 1987, s. 253-269.

GARDINER Richard K., *International Law*, Dorchester, 2003.

GARNER James W., "The International Binding Force of Unilateral Oral Declarations", *American Journal of International Law*, vol. 27/3, 1933, s. 493-497.

GAUTIER Pierre, "Part I Introductory Article 2 1969 Vienna Convention", in *The Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary*, edited by Corten & Klein, Oxford, 2011, s. 33-56.

GOULD Wesley L., *An Introduction to International Law*, New York, 1957.

GREEN Leslie C., *International Law through the Cases*, 2nd Edition, London, 1959.

GREIW Donald Westlake, *International Law*, 2nd Edition, London, 1976.

- GREWE Wilhelm G., *The Epochs of International Law*, Translated & Revised by Byers, Berlin, 2000.
- GROTIUS Hugo, *De jure belli ac pacis*, Translated by Kelsey, Oxford, 1925.
- HALL William Edward, *A Treatise on International Law*, 4th Edition, Oxford, 1895.
- HILLIER Tim, *Sourcebook on Public International Law*, London, 1998.
- HOLLIS Duncan B. (ed), *The Oxford Guide to Treaties*, 2nd Edition, Oxford, 2020.
- HOLLIS Duncan B., "Introduction", in *The Oxford Guide to Treaties*, 2nd Edition, edited by Hollis, Oxford, 2020, s. 1-7.
- HOLLIS Duncan B., "Defining Treaties", in *The Oxford Guide to Treaties*, 2nd Edition, edited by Hollis, Oxford, 2020, s. 11-45.
- HOLLIS Duncan B. & BLAKESLEE Merritt R. & EDERINGTON L. Benjamin (eds), *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, Leiden, 2005.
- HOLLIS Duncan B. & NEWCOMER Joshua J., "'Political' Commitments and the Constitution", *Virginia Journal of International Law*, vol. 49/3, 2009, s. 507-584.
- HUDSON Manley O., "The Registration and Publication of Treaties", *American Journal of International Law*, vol. 19/2, 1925, s. 273-292.
- HUDSON Manley O., "An Important Judgment of the World Court", *American Bar Association Journal*, vol. 19/7, 1933, s. 423-425.
- HYDE Charles Cheney, *International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States*, vol II, Boston, 1922.
- HYDE Charles Cheney, "The Case Concerning the Legal Status of the Greenland", *American Journal of International Law*, vol. 27/4, 1933, s. 732-738.
- JENNINGS Robert Yewdall, "General Course on Principles of International Law", *Recueil des cours*, vol. 121, 1967-II, 1967, s. 323-606.

- KASSOTI Eva, "Unilateral Legal Acts Revisited: Common Law v. Civil Law Approaches and Lessons from the International Law Commission's (Failed) Attempt to Codify Unilateral Acts of States", *Hague Yearbook of International Law*, vol. 26, 2013, s. 168-200.
- KAWAKAMI Takao, "National Treaty Law and Practice: Japan", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 415-438.
- KAYA İbrahim, *Uluslararası Hukukta Temel Belgeler/Basic Documents in International Law*, 4. Baskı, Ankara, 2020.
- KEARNEY Richard D. & DALTON Robert E., "The Treaty of Treaties", *American Journal of International Law*, vol. 64/3, 1970, s. 495-561.
- KELSEN Hans, *The Law of the United Nations: A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*, London, 1951.
- KELSEN Hans, *Principles of International Law*, New York, 1959.
- KIMBALL Lee A., "Belgium-Canada-Italy-Netherlands-Union of Soviet Socialist Republics: Agreement on the Resolution of Practical Problems with Respect to Deep Seabed Mining Areas, and Exchange of Notes between the United States and the Parties to the Agreement", *International Legal Materials*, vol. 26/6, 1987, s. 1502-1525.
- KLABBERS Jan, "Qatar v. Bahrain: The Concept of 'Treaty' in International Law", *Archiv des Völkerrechts*, vol. 33/3, 1993, s. 361-376.
- KLABBERS Jan, *The Concept of Treaty in International Law*, The Hague, 1998.
- KOLB Robert, *The Law of Treaties: An Introduction*, Cheltenham, 2016.
- KOSKENNIEMI Martti, "International Court of Justice: Order Discontinuing the Proceedings in Case Concerning Passage through the Great Belt (Finland v. Denmark) [September 10, 1992] – Introductory Note", *International Legal Materials*, vol. 32/1, 1993, s. 101-103.
- LADOR-LEDERER Joseph J., "Legal Aspects of Declarations", *Israel Law Review*, vol. 12/2, 1977, s. 202-231.

- LAPIDOTH Ruth, "National Treaty Law and Practice: Israel", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 385-413.
- LOWE A. Vaughan, "The Law of Treaties; or, Should This Book Exist?", in *Research Handbook on the Law of Treaties*, edited Tams & Tzanakopoulos & Zimmermann, Cheltenham, 2014, s. 3-15.
- McNAIR Arnold Duncan, *The Law of Treaties*, Oxford, 1962.
- O'CONNELL Daniel Patrick, *International Law*, vol. I, 2nd Edition, London, 1970.
- OPPENHEIM Lassa, *International Law: A Treatise*, vol. I (Peace), 2nd Edition, London, 1912.
- OTT David H., *Public International Law in the Modern World*, London, 1987.
- PAZARCI Hüseyin, "Uluslararası Hukuk ve Türk Hukukuna Göre Andlaşma Kavramı", *Milletlerarası Hukuk & Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt: 10 Sayı: 1&2, 1990, s. 151-163.
- PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 1. Kitap, 14. Bası, Ankara, 2017.
- PHILLIMORE Robert, *Commentaries upon International Law*, vol. II, Philadelphia, 1855.
- PREUSS Lawrence, "The Dispute between Denmark and Norway over the Sovereignty of East Greenland", *American Journal of International Law*, vol. 26/3, 1932, s. 469-487.
- QIN Xiaocheng, "Oral International Agreements and China's Relevant Practice", *Chinese Journal of International Law*, vol. 4/2, 2005, s. 465-479.
- RASULOV Akbar, "Theorizing Treaties: The Consequences of the Contractual Analogy", in *Research Handbook on the Law of Treaties*, edited by Tams & Tzanakopoulos & Zimmermann, Cheltenham, 2014, s. 74-122.
- REUTER Paul, *Introduction to the Law of Treaties*, Translated by Mico & Haggemacher, London, 1995.

ROSENNE Shabtai. "What Is a Treaty? A Signatory's Intentions—Qatar v Bahrain", in *Essays on International Law and Practice*, edited by Rosenne, Leiden, 2007, s. 435-443.

ROSS Alfred, *A Textbook of International Law*, Ringkjøbing 1942.

SATOW Ernest, *The Silesian Loan Affair and Frederick the Great*, Oxford, 1915.

SCHMALENBACH Kirsten, "International Agreements not within the Scope of the Present Convention", in *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary*, 2nd Edition, edited by Dörr & Schmalenbach, Berlin, 2018, s. 55-87.

SCHNEIDER Johannes Wilhelmus, *Treaty-Making Power of International Organizations*, Genève, 1963.

SEYERSTED Finn, *Common Law of International Organizations*, Leiden, 2008.

SHAW Malcolm N., *International Law*, 8th Edition, Cambridge, 2017.

SINCLAIR Ian M., "Vienna Conference on the Law of Treaties", *International & Comparative Law Quarterly*, vol. 19/1, 1970, s. 47-69.

SINCLAIR Ian M., *The Vienna Convention on the Law of Treaties*, 2nd Edition, Manchester, 1984.

SINCLAIR Ian M. & DICKSON Susan J. & MacIVER Graham, "National Treaty Law and Practice: United Kingdom", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 727-764.

STARKE Joseph Gabriel, *Introduction to International Law*, 10th Edition, London, 1989.

SUBEDI Surya Prasad, "When Is a Treaty a Treaty in Law—An Analysis of the Views of the Supreme Court of Nepal on a Bilateral Agreement between Nepal and India", *Asian Yearbook of International Law*, vol. 5, 1995, s. 201-210.

SUR Melda, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 14. Baskı, İstanbul, 2020.

- SUY Eric, "Some Unfinished New Thoughts on Unilateral Acts of States as a Source of International Law", *Journal for Juridical Science*, vol. 26/3, 2001, s. 1-11.
- SYBESMA-KNOL Neri, "The New Law of Treaties: The Codification of the Law of Treaties Concluded between States and International Organizations or between Two or More International Organizations", *Georgia Journal of International & Comparative Law*, vol. 15/3, 1986, s. 425-452.
- TAMS Christian J. & TZANAKOPOULOS Antonios & ZIMMERMANN Andreas (eds.), *Research Handbook on the Law of Treaties*, Cheltenham, 2014.
- THAKORE K., "National Treaty Law and Practice: India", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited by Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 349-383.
- TÜTÜNCÜ Ayşe Nur & ARKOĞLU Enver & AKÜN Verda Neslihan & BAŞKARACAOĞLU Elif, *Toluner Milletlerarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar) – Prof. Dr. Sevin Toluner'in Ders Notlarından*, İstanbul, 2017.
- VATTEL de Emmerich, *The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conducts and Affairs of Nations and Sovereigns, with There Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury*, Translated by Nuggent, Indianapolis, 2008. (from the edition of 1797)
- VERZIJL Jan Hendrik Willem, *International Law in Historical Perspective: Juridical Facts as Sources of International Rights and Obligations*, vol. 6, Leyden, 1973.
- VILLIGER Mark E., *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Leiden, 2009.
- von MUNCH Ingo, "Eastern Greenland Case", in *Encyclopedia of Public International Law: Decisions of International Courts and Tribunals and International Arbitrations*, vol. 2, edited by Bernhardt, Amsterdam, 1981, s. 81-84.

WIDDOWS Kelvin, "What Is an Agreement in International Law?", *British Yearbook of International Law*, vol. 50, 1979, s. 117-149.

WIDDOWS Kelvin, "On the Form and Distinctive Nature of International Agreements", *Australian Yearbook of International Law*, vol. 7, 1981, s. 114-128.

WILDHABER Luzius & SCHEIDEGGER Adrian & SCHINZEL Marc D., "National Treaty Law and Practice: Switzerland", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 627-685.

WITTICH Stephan, "The PCIJ and the Modern International Law of Treaties", in *Legacies of the Permanent Court of International Justice*, edited by Tams & Fitzmaurice, Leiden, 2013, s. 89-123.

WOLFE James H., *Modern International Law: An Introduction to the Law of Nations*, New Jersey, 2002.

XUE Hanqin & HU Zhiqiang & FAN Kun, "National Treaty Law and Practice: China", in *National Treaty Law and Practice Dedicated to the Memory of Monroe Leigh*, edited Hollis & Blakeslee & Ederington, Leiden, 2005, s. 155-191.